

قوزئي آذربايجان`ين "آذربايجانجا"سي

و

گونئي آذربايجان`ين "تورکجه"سي

مئهران باهارلي

اٲلگون- ٠٥ اوجاق ٢٠٠٨- سيچان ايلي

Quzey Azərbaycan'ın Azərbaycanca'sı

və

Güney Azərbaycan'ın Türkcə'si

Mehran Baharlı

Elgün-05 Ocaq- 2008- Siçan İli

قوزئي آذربايجانين آذربايجانجاسي و گونئي آذربايجانين تورکجه سي – ص ٢
Quzey Azərbaycan'ın Azərbaycanca'sı və Güney Azərbaycan'ın Türkcəsi- S. 27

قوزئي آذربايجان 'ين "آذربايجانجا" سي و گونئي آذربايجان 'ين "تورکجه" سي

منهران باهارلي

انلگون- ۰۵ اوجاق ۲۰۰۸- سيچان ايلي

گنچه نلرده آذربايجان بودونجو (جومهورييتي) تئلئويزييونلاريندا ۲۰۰۸ ايلينين باشيندان اولماق اوزره، تورکيه تورکجه سي ايله يايينلانان ايزله نجلره (پيروقرامالارا) ياساق گنيريلديبي ساليغيني (خبريني) دويدوق. ياساين گره کچه سي، بو "يابانجي" ديلين "آذربايجانجا" يا "ايته م" ("ضرر") وئرديبير. بو ساليق (خبر) پان ايرانيست گوجلر طرفيندن بويوک بير سئوينج، ايران و گونئي آذربايجان تورکليو طرفيندنسه بويوک بير اوزونتو ايله قارشيلاندي. آذربايجان بودونجونا تورکيه تورکجه سینه گنيريله ن ياساق، بيزيم ديليميزه گنيريله ن ياساقدير. بو اولاي بئله گورولمه لي، بئله آقيلانمالي و بو اوزدن ده قينانماليدير. ديليميزين آديني (تورکجه) بيله بيلمه يه ن و اونو قوندارما "آذربايجانجا" ديهه آدلانديران قوزئي آذربايجانلي يئتگيلير، نه بين اونا ايته م وئرديبيني، نه بين اونا يارار گنيرديبيني نجه آنلايابه رلر؟

گونئين يازيلي- گورکول (ادبي) ديلي، "تورکجه" دير، "آذربايجانجا" دنيلدير

گونئي آذربايجان تاريخي بير يول آيريجيندادير. گونوموزده گونئي آذربايجان و ايران تورکليونون اولوشدورماق و بيچيمله نديرمکده اولدوغو گورکول ديل، تمل آديغي گونئي آذربايجان و ايران 'ين باشاباشينا سريليميش تورک بودونونون (خالقنين) ديلي ايله، آذربايجان و تورکيه بودونجلاري گورکول ديلرينين بيرله شمه سيندن اورتايا چيخماقدا و داها دوغروسو بو اوچونون اوزگون و يئني بيله شگه سيدير. بو اوزدن اونو "يئنجيل (مودرن) باتي اوغوزجاسي" آدلانديرانلار دا اولموشدور. بو ديل، اوزونه آذربايجان بودونجو گورکول ديليني اولگو الماماقداير. گونئين گورکول ديلي، هر ايکي قونشو اولکه نين گورکول ديلرينه انشيت آريلقدا (مسافه ده) دورور و اونلارين ايدي (هئچ) بيريسيني تک باشينا اوز گورکول ديلي اولراق تابلامير (قبول انتمير).

آنجاک گونئي آذربايجان و ايران تورکليو؛ تورکجه نين سوز داغارجيغينا بييه له نمه، اوز تورک سوي کوکونه قاييديش و ديليميزي چاغداشلاشديرما (موعاصيرله شديرمه) و يئنجيلله شديرمه (مودرنله شديرمه) آنلاريندا (ساحه لرینده)، بونلارين ايدي بيرينه بييه (صاحيب) اولمايان آذربايجان بودونجو دنيل، تورکيه جومهوريتنين وارسيل (زنکين) دننه ييملريندن (تجروبه لریندن) يارارانماقدا (فايدالانماقدا)، اورادا الده انديله ن قازانيملاري منيمسه مکده، اونلاري اوز دننه ييملري و اوز قازانيملاري اولراق گورمکده دير. تورکيه نين گورکول و يازيلي ديلي (تورکجه و يا يئني تورکجه) و بو اولکه ده توره ديله ن يئني دنکيلر (نئولوژيسملر)، گونئي 'ه يئني کلمه لر سوناييله جک چوخ اونه ملي بير قايناقدير. بو قايناق اوزه ليلکله يئنجيل بوگوش (فلسفه)، بيلم، قوراشديریم (تئکنولوژي)، توزه بيلمی (حقوق)، ارکله ت (دؤولت)، سويوت قاوراملار و اوزلوق (هنر) کيمي آنلاردا

اولاغان اوستو ده يه رليدير. آيريجا بودونوموزون عراقدا توركممان آدي ايله ياشايان اوجقار اوباسي (ديياسپوراسي) ايله توركييه سينيرلاري ايجينده ياشايان و سايلاري ميليونلاري آشان آذربايجان توركونون اوزلرينين يازيلي-گوركول ديبلاري اولاراق توركييه توغرافي (رسمي) ديبلني سنجديكلري اونوتولماماليدير. گونئي ده - آذربايجان بودونجونون ترسينه - خالقميزين اوزو و ديبلني توركييه ده اولدوغو كيمي و دوغرو اولاراق اوركه ن (هميشه) "تورك" و "توركجه" آدلانديرماسي دا، گونئي ين كيمي اورنه ك آلدغيغي آچيقجا اورتايا قويور. سون اولاراق، ايران و گونئي آذربايجاندا تورك بودونونون ايجينده اولدوغو بوگونكو اولوسال (ميلي) اويانيش و ديرچه لمه ده، توركييه تئلوزيبيونلارينين تك باشينا، حتتا قوزئي آذربايجان ين باغليسيزلاشماسيندان (ايسيتيقلانندان) داها چوخ انتگي و اوينامي (رولو) اولدوغو دا بيلينه ن بير گنرچكدير.

"آذربايجانجا"، "توركجه" دنيلدير، او فارسجا-عربجه-روسجاتوركجه قاريشيمي، ينته رسيز و گوركسوز بير قارما (هيبريد) ديلدير

آذربايجان بودونجونون گوركول ديلى، آغير بير بيچيمده فارسجادان انتگيله نميشدير. بو انتگي تكجه ديله گيره ن فارسجا سوز و تركيلرله سينيرلانماماقدا، ديل بيلگيسي آليني دا ايجه رمكده دير. هر هانسي بير ديبلن گننيش بير بيچيمده (شكيلده) باشقا بير ديبلن ديل بيلگيسي قورال و ياسالاري انتگيسي آلتينا گيرمه سي، او ديبلن اوز قورالارينين آلت اوست انديلمه سي و دريندن يارا آلماسي دنمكدير. بوگون آذربايجاندا يايقين اولان گوركول ديل، يانليشلارلا دولو، يوزلاشما و سويسوزلاشماغا اوز توشوش بير ديلدير. بو ديل سوز داغارجيغي و ديل بيلگيسي آچيلاريندان، فارسجادان دريندن انتگيله نميش، و پوزولاراق ينته رسيز و گوركسوز (چيركين) بير قارما ديل حالينا دنوشموشدور. عوئمانلي آيدين و سنجگينلرينين ياراديب ايشله تديكلري اويدورما بير ديل وار ايدى. بو ديله دوغرو اولاراق "توركجه" يئرینه "عوئمانليجا" دنيلميشدير، اوچرا (چونكو) بو ديل، اوچ فارسجا، عربجه و توركجه ديبلرينين ياپماجا (صونعي) بير بيچيمده يان يانا گتيريلمه سيندن اولوشموشدو. ايندي آذربايجان بودونجوندا گوركول ديل اولاراق ايشله ديله ن "آذربايجانجا" دا، قارداشي "عوئمانليجا" كيمي، حتتا اوندان داها بتر، گنرچه كده توركجه، فارسجا، عربجه و روسجانين قاريشيميندان اولوشموش قارما-اويدورما بير ديل گورونتوسونو وئرتمكده دير.

آذربايجان و ايراندا توركجه نين گنريله مه سي، ايسماعيل خاقان (شاه ايسماعيل) دنونه ميندن سونرا باشلاميشدير. بو ديل توغرافي و اركله ت ديلى اولما قونومونو آديم آديم ايتيرمكله بيرليكه فارسجا و عربجه ديبلرينين ازيجي و چوخ آغير انتگيسي آلتيندا قالاراق، باشدا بيلم، بوگوش و اوزلوق اولماق اوزره هر آلاندا اوز دوغورقانليغي ايتيريب نئجه يوز ايل ايجينده قيسير و قارما بير ديل حالينا گلتميشدير. آرينجا گولستان و توركممانچاي آنلاشلاريندان سونرا گلّه ن سون ايكي يوز ايلده، باشقا بير ديل، روسجانين آغير انتگيسي آلتينا گيرميشدير. گونوموزده قوزئي آذربايجاندا ايدى بير ده ييشيكليك و دوزه لتمه يه اوغرامادان گوركول و توغرافي ديل اولاراق تابلانان ديل، ايشته بو قيسير-قارما ديلدير. بو دوروم، گونئي ين، فارسلارين بويوندوروغوندان قورتولدوقدان سونرا، ايران اركله تينين باسقىلاري ايله يارانماقدا ياراديلميش اولان اويدورما "آزري-فانري"ني اوز گوركول و يازي ديلى ديهه تابلاماسينا بنزه ر. آذربايجان بودونجوندا بو عئيبه جه ر ديله "توركجه" يئرینه "آذربايجانجا" دنيبيرلر. بيزجه بو آدلانديرما اولدوقجا يئرینه (حاقلي) و دوغرو دور، اوچرا بو ديلى توركجه آدلانديرماق، توركجه يه گوجه م (ظولم) و سايقيسيزليق اولاردي. گنرچه كده گونئي آذربايجان و ايراندا تورك بودونونون قونوشدوغو و بورادا بيچيمله نمكده اولان ينجيل و چاغداش گوركول ديبلني "توركجه" آدلانديرماسي، بو ديبلن آذربايجان بودونجونون گوركول ديلى اولان "آذربايجانجا"دان آيريق (فرقلي) اولدوغونون ان چاربيجي و ان گوزه ل بير قانيتيدير (توبوتودور).

آذربايجان بودونجوندا ايشله ديله ن گوركول ديل و اورادا وار اول[ماي]ان ديل آنلايشي، گونئي آذربايجان و ايران توركلويونه اولگو و تمل آينماماليدير. اوزه لليكله گوركول ديل و سوز داغارجيغي قونولاريندا، آذربايجان بودونجونون گوركول ديلى - اوندان يارارلانيلماسي گره كديبينه تاباسي (رغمن)- گونئي اوچون تك تمل و قايناق ديهه گورولمه مه ليدير. اوته ياندان، گوننده بو پيچين ديبلن ايران و گونئي آذربايجان ين گوركول و يازيلي ديلى اولماسيني ساوونان و ينجيريم (تبليغ) انده ن روس وورقونلاري و توتوجولارلا دا اكينج (كولتور) ساواشيمي آياريلماليدير.

آذربایجان جومهورییتینده یئنجیل دیل آنالییشی یوخدور

آذربایجان بودونجوندا تورک دیلینین دوشدویو آجیناجاقلی دورومونون نندلرینی بئله سیرالایابیله ریک:

۱- **دیل آنالییشی اکسیلییی و دیلین اوزه رینده (حاققیندا) ارکله ت یونه تگیسینین (سییاستین) اولماییشی:** آذربایجان بودونجوندا گنه ل اولراق یئنجیل دیل آنالییشی موجود دئییلدیر و اوزه لیکله ارکله ت، دیلین قورونماسی و گلیشدیریلیمه سی، یئنجیلله شدیریلیمه سی، چاغداشلاشدیریلیماسی و دیرگیلی (جانلی) بیر وارلیق اولراق، اولناقینته نه کلرینین چئشیتله ندریلیب چوخالدیماسی ایله ایلگیلی هر هانسی بیر ینکه تاساری (مستر پلن) و یونه تگییه بییه دئییلدیر.

۲- **دیلین آدینی ده بیشدیرمک:** آذربایجاندا روس سؤمورگه چیلیینین (کولونیالیسمینین) بیخیجی انتگیسینین ان آچیق ایزینی، اوراداکي بودون و دیلین "تورک" و "تورکجه"دن، قوندارما "آذربایجان" و "آذربایجانجا"یا -اؤزو ده کونوللو اولراق ده بیشدیریلدییینده گوره بیله ریک. آذربایجان بودونجوندا بیزیم دیلین تورکجه اولدوغو و تورکجه نین ده بیزیم دیل اولدوغو دوشونجه و اینانجی، ایدي بیر واخت اوره کلرده و بیینلرده کؤک سالابیلمه میشدیر. ایشته تورکییه بودونونون دیلینی آذربایجان خالقینین دیلینه "یابانجی" ساتان آنالییش دا، بو سؤمورگه له شمه (کولونیال) ساریلیغین باشقا بیر بلیرتیسیدیر. (آذربایجان و تورکییه جومهورییتلرینده بودونلارین قونوشدوغو دیلر، ان آزبندان دیل بیلمی باخمیندان ایکی آیری دیل بوخ، بیر دیلین ایکی اولدوقجا یاخین لهجه سی ساییلیر). بو آچیدان فارس سؤمورگه چیلییی بویندوروغو آلتیندا یاشاماسینین تاباسی، قوندارما "آذری" و "آذریجه" آدلارینی منیمسه مه یه ن، بلکه اونلارا وار گوجو ایله تپگی گوسته ره ن گونئی آذربایجان، اؤز باغلیسیر ارکله تی و یوزلرجه آکادمی، اینستیتوت و ... یه بییه اولان قوزئی آذربایجاندا، بو آچیدان داها ایره لیده و اولوسال کیمیینه باغلیراق دورومدادیر.

۳- **دیلدن اوزگون تورکجه سؤزلری دیشلاماق:** آذربایجانجا دیلینده، دیلیمیزده وار اولان مینلرجه اوزگون تورکجه دئگییه (کلمه یه)، اوزباشینالیقلا بایری (آرخاییک) دامقاسی وورولموش، بونلار یازیلی و دانیشیق دیلریندن دیشلانمیشدیر. بو یاخلاشیملا دا اوزلری دنمیشکن "بو قده ر زنگین دیلیمیزی میسکین گونه سالییلار (بو دنلی وارسیل دیلیمیزی، یوخسول گونه سالییلار)". گلینه ن بوگونکو دوروم، آذربایجان بودونجوندا یازارلارین چوخونون، اؤز یازیلارینی توپلامی ۱۰۰-۴۰۰ دئگییه گنجه یه ن سیسقا بیر سؤز داغارجیگی کومه بی ایله - بونون دا یوزده دوخسانی فارسجا-عربجه-روسجا سؤزلردن اولوشماقدادیر- یازمالاریدیر. اوته یاندان آذربایجان بودونجوندا تورکجه قورالاری تملینده (اساسیندا) یئندینگی توره تمه سوره جی دورودورولموش و اونون یئرینه آراسیرا فارسجا کلردن کومک آلاق، یئنی سؤزلر توره تمه یولو منیمسه نمیشدیر. توره دیله ن بئله نچی یئنی سؤز جوکلرین اونه ملی بؤلومو ایسه، دیل بیلگیسی باخمیندان یاتلیشلیقلارلا دولودور.

۴- **فارسجا انتگیسینی قوروماغا چالیشماق:** آذربایجان بودونجوندا، اورتاچاغ آذربایجان سئچگیلرینین آلیشقالیقلا ریین داومیندا، هله ده فارس دیلی و گورک سؤزونه (ادبیاتینا) قارشی بیر چئشید وورقونلوق (حییرانلیق) دویقوسو و آشاغیلیق دویوموقارماشاسی (عوقده سی- کومپلنکسی) واریدیر. اونلارا گوره دیلیمیزده فارسجا دئگی، ترکیب و حتتا دیل بیلگیسی قورالارینی ایشله تمک، بیر چئشیت آیدینلیق، سویلولوق و یوکسه کلیک بلیرتیسیدیر. گونئی ین ترسینه، آذربایجان بودونجو دوغرودان فارس سؤمورگه چیلییی و اوراداکي دیل ده فارس دیلی طرفیندن یوخ اندیلیمه بئلینی (تهلوکه سی) ایله قارشی قارشینا قالمامیشدیر. بو ایسه اونلارین فارسجانین دیلیمیز اوزه رینده کی اولومسوز انتگیلرینه، ووردوم دویماز داورانمالارینین، حتتا فارسجا دئگیلر و دیل بیلگیسی قورالارینی اوزلرینینکی سانمالارینین باشقا بیر نندیدیر.

۵- **روسجا انتگیسینی قوروماغا چالیشماق:** سؤزسوز گنچمیشده روس دیلی، گورک سؤزو و اویقارلیغینین (مدنییتینین)، آذربایجان ین چاغداشلاشما، یئنجیلله شمه، بوندالی (سئکولار) و ائلده مله شمه (لاییکله شمه) و باتینا یاخینلاشماسیندا اونه ملی یارار و پایی اولویدور و گلجه ده اولاجاقدیر. آنچاق بو گنرچه ک، دیلیمیزین روس دیلی طرفیندن انلیک اولونماسی (ایستیلاندیلیمه سی) گره کدییی آنلامینا گلیمه ز. ایکی یوز ایله یاخین روس

سؤمورگه چیلیبی آلتیندا یاشاماق، آذربایجان بودونجو سئچگیلری آراسیندا، دیلیمیز، آبنجئمیز (الیفامیز) و گورک سؤزوموز اوزره رینده، روس انتگیسینی قوروما و یاشاتماغا چابالایان یئرلی بیر توپارین (زومره نین) یارانماسینا نندن اولموشدور. بوگون آذربایجاندا بودونوموز و دیلینین اولوسال تاریخی آدلارینی "تورک" و "تورکجه"دن "آذربایجان" و "آذربایجانجا"یا ده بیشدیرمه یی ساوونانلار، ایشته بو روس سؤمورگه چیلیبینین یئرلی قالینتیلاریدیرلار.

آذربایجانجائین سورونلاری

یوخاریدا سیرالانان دندلردن دولایی، گونوموزده آذربایجانجا و یا آذربایجان بودونجونا ایشله دیله ن گورکول دیل، بیر چوخ یوندن سورونلو، اولدوقجا یئنه رسیز و حتتا اولوشگه مه یه اوز توتموش بیر دیلیدیر. بو سورونلار و اونلارا ایریم (دیققهت) یئنیرمه مه و دیلله ایلگیلی گنه ل اولاراق ایدی بیر یونه تگی و آنلایشا بییه اولماماق، اوراداکي دورومو داها دا آغیرلاشدیرمیشدیر. آنیلان سورونلو یونلری بئله سیرالایبیلره ریک:

- ۱- آبنجئ سورونلاری
- ۲- یازیم (اورتوقرافی) سورونلاری
- ۳- دیل بیلگیسی سورونلاری
- ۴- سؤز داغارچیگی سورونلاری

بو سورونلارین چوزوم یوللارینا قیساسجا توخونماق ایسته رسه ک:

- ۱- آبنجئ اکسیکلیرلی گنده ریلمه لیدیر: گنیز "ن" "ñ" سی، نقطه لی "ک" "k"، و "و" "w" کسه هیمی (آپاستروف ایشارتی) آبنجئیه آرتیریلمالی، "اوزون آ" سسی یازیدا ایشله دیلمه لیدیر
- ۲- روس یازیمینی اولچوت آما آلیشقانلیغی بیر اخیلمالی، یازیم یانلیشلیقلاری دوزه لتیلمه لیدیر
- ۳- فارسجا سؤزجوکلرین سؤز داغارچیغینا گیرمه سی دننه تیم (کونترول) آلتینا آلینمالی، اسکی تورکجه و چاغداش لهجه لریمیزده وار اولان سؤزجوکلر گنه گورکول دیله قازاندیریلمالی، سؤزجوک توره تمه سوره جی یینندن باشلادیلمالیدیر، ...
- ۴- دیلیمیزده ایشله دیله ن فارس دیل بیلگیسی قورالارینین، اوزه للیکله ایلگه چ (ادات)، اک و ... نین (به، که، تا، - کار، -گر، -پرست، -پرور، -شوناس، -خانا، -پرور، -بین...) قوللانیلماسی بوتونویله دوردورولمالیدیر.

آشاغیدا آذربایجان بودونجونون "آذربایجانجا" آدلانان گورکول دیلینده وار اولان بیر سیرا یانلیشلیقلار سیرالانمیش و تورکجه ده کی دوزگون قارشیلیقلاری آبیراج (پارانتز) ایچینده وئرلمیشدیر.

آبنجئ سورونلاری

- ۱- آذربایجان و تورکییه بودونجلارینین لاتین آبنجئلری، گونئی ده گوزو قاپالی تابلانمالی، بو ایکی اولکه نین دننه بیملریندن یارانلاراق، ایران و گونئی آذربایجان تورکلو یونه داها دوزگون، داها منطیقلی و داها اکسیکسیز بیر آبنجئ دوزه نله نیب یارادیلمالیدیر. اولوشدورولاجاق یئنی لاتین آبنجئ، آذربایجان تورکلرینین بوتون آلت قوروللارینی - ایران ین قوزئی باتیسی (گونئی آذربایجان)، ایران ین گونئی (قاشقاي یورد)، ایران ین قوزئی دوغوسو (افشاریورد) و عراق تورکمان اوجقارو باسینی قاپسایاجاق بیچیمده تاسارلانیب دوزه نله نمه لیدیر. اولوشدورولدوقدان سونرا دا گونئی آذربایجان و ایران تورکلرینین لاتین آبنجئسی، سوره کلی اولاراق گوزدن گنچیریلمه لی و یانلیز تورک دیلینین اوزه للیک و گره کسینیملری تمیلینده گلشیدیریلمه لیدیر.

- ۲- آذربایجان بودونجونون یئنی لاتین آبنجئسینه گلینجه، بو ایفباداکي سورونلار، بیچیکلرین (حرفلرین) یانلیش سیرالانماسی، گنیز "ن" "ñ" سی، "دورالی (نقطه لی) "ک" بیچیکلری و کسه هیمینین اولماییشی، و یازارکن "اوزون

آ سسینین ایشله دیلمه مه سی اولاراق اوزه تله نه بیله ر. گونئین لاتین آبنجسینده بو اکسیکلیک و یانلیشلیقلارین دوزه لدیلمه سی گره کلیدیر:

آبنجی سیرالاماسی: آذربایجان بودونجونون ۱۹۹۱ ایلینده لاتین آبنجسینه گنجیسی تیکه ل (قیسمی) اولموشدور، بنله کی لاتین بیچیکلر تابلانمیش، آنجاق بیچیکلرین سیراسی هله ده روس-کیریل آبنجسینده اولدوغو تکیندیر. بو آبنجده بوتون لاتین کوکه نلی آبنجتلرین ترسینه، "خ" بیچیینین یئری، آبنجئین سونلاریندا "و" بیچییندن سونرا دئییل، آبنجئین باشلاریندا "ه" بیچییندن سونرادیر. هابنله "ق" بیچیی "پ" بیچییندن سونرا دئییل، آبنجئین اورتاسیندا "ک" بیچییندن سونرا گلیر:

Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Əə, Ff, Gg, Ğğ, Hh, **Xx**, Iı, İi, Jj, Kk, **Qq**, Ll, Mm, Nn, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, Yy, Zz

بو ندنله آذربایجان بودونجونون آبنجسی گنرچه کده یاری لاتین (حرفلرین بیچیمی) یاری کیریل (بیچیکلرین دوزولوشو) آزی (یا دا) فارما بیر آبنجئیدیر. بو ایسه اوزه لیکله سوزلوك و بیلگی سایار اورتاملاریندا سوزلرین دوزولوشونده جیددی سورونلار یارادیب اونلاری آلت اوست انده ره ک قوللانیلماز حالا گنیریر. بو اوزدن گونئیده لاتین آبنجسینده بیچیکلرین سیرالاماسی آذربایجان بودونجوندا اولدوغو کیمین دئییل، اولوسلار آراسی لاتین بیچیکلری سیرالاماسینا اویوملو اولمالیدیر:

گونئی آذربایجان-ایران تورکلویونون بوتونله شدیریلیمیش لاتین آبنجسی: اوتوز دورد بیچیک و بیر هیم

Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Əə, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Iı, İi, Jj, Kk, **ƘƘ**, Ll, Mm, Nn, **Ññ**, Oo, Öö, Pp, **Qq**, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, **Xx**, Yy, Zz, ‘

"گنیز ن" سی (نگ Ññ) بیچیین اولماییشی: ("نازال ن"، "اڭ"، "نگ"، "کاف-ی تورکی"، "کاف-ی نونی"، "نون غنه") تورکلره اوزگو بیر سسیدیر. ان اسکی چاغلاردان بری گونوموزه گلیب اولاشمیش اولان بو سس، دیلیمیز و بودونوموزون اسکی تورکجه و اسکی تورکلره باغلی اولدوغونون ان ساغلام قانیتلاریندان بیریدیر. گنچمیشده "اڭ" ایله گوسته ریله ن بو سس، چاغداش عرب کؤکو تورک آبنجسینده "نگ" بیچیمینده گوسته ریلیر. آذربایجان بودونجونون یئنی لاتین آبنجسینده ایسه دیلیمیزده وار اولان "نگ" سسینی قارشیلایاجاق ایدی بیر بیچیه یئر وئرلمه بییدیر. اویسا (حالبوکي) بو بیچیک موساوات دونه می و سونراسینداکی لاتین آبنجده اوز یئرینی آلمیشدی. آیریجا "نگ" سسی ان اسکی و اسکی تورکجه، حتتا سومئر کیمی پروتوتورک دیلدرده، هابنله تورک گورکول و کولک شیک (کیلاسیک) بتیکلرده (متینلرده) و آذربایجان تورکجه سینین بیر چوخ چاغداش لهجه سینده اوزه لیکله کندلر و اویماقلار آراسیندا ایشله کدیر. (ایران ین گونئینده قاشقایی، گونئی آذربایجان ین ساوه و سولدوز، قوزئی آذربایجان ین قازاخ، قاراباغ، گنجه، آیریم، نوخا، زاقاتالا، قاخ،... خوراسان ین سرولایت، بام صفی آباد، جلگه رخ، گریوان، بجنورد، جوین جغتأ،... لهجه لرینده). دولایسی ایله، ان اسکی و اسکی تورکجه بتیکلرین یازیب اوخوماسینی و تورک دیلینین ایران و آذربایجانداکی چاغداش لهجه لرینده یارانان گورکول و فولکلور یاپیتلارینین ثبت و اوخونوشونو قولایلاشدیرماق (اسانلاشدیرماق) و ایریمله شدیرمک (دقیقله شدیرمک) اوچون، ñ بیچیینین گونئی ین لاتین آبنجسینه اکله نمه سی گره کلیدیر.

"دورالی (نوقطه لی) ک" (ƘƘ) بیچیین اولماییشی: دیلیمیزده قالین و اینجه اولماق اوزره ایکی آیری "ک" سسی واردیر. بونلار "Ƙadr" و "Kənd" دنگیلرینده اولان سسلردیر. قالین آزی دورالی "ک" سسی باشدا

أوروبا ديللري اولماق اوزره داها چوخ يابانجي دنگيلرده ايشله ديلير. بو ايكي سس، آراسيرا (بعضن) كلمه لره آيريق آنلاملار وئريرلر، اورنه بين اينجه "ك" ايله سؤيله نه ن كولا-Kola كيچيك باغ ائوي آنلاميندا، و قالين "ك" ايله سؤيله نه ن كولا-Çola بير ايجه جه ك (كوكاكولا) آديدير. آذربايجان جومهوريتيني لاتين اَبجئسینده ديليميزده وار اولان بو ايكي آيريق "ك" سسي تك بير بيچيكله گوسته ريلير. بو ايكي آيريق سس آذربايجان تورکجه سينده وار اولدوقلارينا گوره، كسينليكله لاتين اَبجئسینده ده اوز آيريجا يئرلريني تاپماليديرلار.

Kk: *Börk, Buradaki, Kakıl, Kal, Kamaş, Kağaz, İki, Kələybər, Kənd, Kərəm, Kilim, Kişi, Kola, Kor, Kosa, Kömək, Kömür, Küçə, Küt, Ördək, Təkər, Üzük*
 Kk: *Ağord, Doqtor, Eşonomi, Folklor, Qabinet, Qadr, Qampanya, Qanada, Qaraqter, Qarmen, Qazino, Qolombiya, Qomando, Qontrol, Qosmos, Quçuq, Kulub*

اوزون آ â بيچيين يازيدا ايشله ديلمه مه سي: چاغداش تورکجه ده، تورک کؤکه نلي سؤزجوکلرده اوزون "آ" سسي يوخدور، آجاق بو سس يابانجي سؤزجوکلر اوزه لليکه فارسجا و عربجه دن ديليميزه گيرميش دنگيلرده واردير و ديليميزده ده تايينجا (عينن) ايشله ديلير. آذربايجان ين لاتين اَبجئسینده ايسه اوزون "آ" بيچيي و سسينن وارليغي تابلانميش و بونا ك اولراق يازيلي ديلده ده بو بيچيك ايشله ديلمير. اويسا تورکيه ده اولدوغو کيمي، اَبجئده آيريجا گوسته ريلمه سه ده، اوزون "آ" دان ان آزيندان يازيدا، اوزه لليکه اسكي و کؤکه شیک بنتيکلرده يارارلانماق گره کير.

اورنه بين "نامينه" nâminə دنگيسي "اوزون آ" ايله سؤيله نمه سينه تاباسي، يانليشليقلا "قيسسا آ" ايله (naminə) يازيلير. (ديلميزده بو فارسجا دنگيني ايشله تمه يه گره ك يوخدور. اونون يئرینه تورکجه "آدينا" adına دنگيسي ايشله ديله بيله ر). هابئله ديليميزده ايشله ديله ن "نامه" nâmə، "-خانه" xânə، "-زاده" zâde، "-واري" vâri کيمي فارسجا دنگي و اکلر ده آذربايجانجا اوزون آ ايله سؤيله نمه لرینين تاباسي، يانليشليقلا قيسسا آ ايله يازيليرلار.

بو ايكي آيري "آ" سسي بير سيرا دوروملاردا دنگيلره آيريق آنلاملار يوکله يه بيلير: آسان (تورکجه آسماقدان)، آسان âsân (فارسجا راحت آنلاميندا)؛ بالا bala (کيچيك)، بالا bâlâ (فارسجا يوخاري آنلاميندا)؛ آلام alam (تورکجه آلامقدان)، آلام âlâm (عربجه دردلر آنلاميندا)؛ يار yar (تورکجه يارماقدان)، يار yâr (فارسجا يولداش آنلاميندا)، آزار azar (تورکجه آزماقدان)، آزار âzâr (فارسجا اذيت آنلاميندا)،

آيريجا آذربايجان بودونجو يازيميندا، فارسجا و عربجه کؤکه نلي آدلارداکي "اوزون آ" سسلري ده يانليشليقلا تورکجه "قيسسا آ" ايله گوسته ريلير: بابک (Babək يئرینه Babək)، عادل (Âdil يئرینه Adil)، جاويد (Câvid يئرینه Cavid)، هادي (Hâdi يئرینه Hadi)...

باشقا اورنه کلر (آيراج ايچينده كيلر دوغرو، آيراج ديشينداکيلر آذربايجان بودونجوداکی يانليش يازيليشدير):

adət (âdət), adi (âdi), Adil (Âdil), alam (âlâm), ali (âli), alim (âlim), asan (âsân), azar (âzâr), Babək (Bâbək), bala (bâlâ), Cavid (Câvid), dahi (dâhi), Hadi (Hâdi), hakim (hâkim), halə (hâlə), kafî (kâfi), malik (mâlik), naminə (nâminə), qanun (qânun), sabiq (sâbiq), tabe (tâbe), tarix (târix), vasitə (vâsitə), xanəndə (xânəndə), yar (yâr)

آپاستروفون (کسه نين) اولماييشي: آذربايجاندا تابلانان لاتين اَبجئسینين ان بؤيوک اکسيکليريندن بيري ده کسه هيمينه يئر وئر مه سيدير. بو ايسه ديليميزين يازيميندا چوخ بؤيوک قارقاشا و بير تلاشيقليغا يول اچماقدادير.

دنگي ايچينده: اورنه بين بو آبنجئده آشاغيدا گوسته ريله ن ايکيلي دنگيلر تايين (عئيني) بيچيمده يازيلير، اويسا بونلارين آنلاملاري و دوغرو يازيليشلاري بوتونويله آيريقدير:

bədən (علم،) ələm (بعضا) -bə'zən (تورکجه بزه نمک مصدريندن بزه ن) bəzən (بعدا) -bə'dən (بدن) bədən (مدني، اويقار آنلاميندا) mədəni (اعضا) -ə'za (عزا) əza (اعلم، داها بيلگيلي) -ə'ləm (الم) (معرض) mərəz (مرض) mərəz (منع) -mən' (من) mən (معلول) -mə'lul (ملول) məlul (معدني) (طعن) -tə'n (تن) tən (تعمير) -tə'mir (تمير، دميرين اسكي سويله نيشي) təmir (شعر) -şe'r (شئر) şer (طعنه) -tə'nə (تنه) tənə

باشقا اورنه کله (آيراج ايچينده کيلر دوغرو، آيراج ديشينداکيلر آزر بايجان بودونجوداكي يانليش يازيليشدير):

bədən (bə'dən), bəzən (bə'zən), bəzi (bə'zi), dava (dâ'va), dəvət (də'vət), edam (e'dam), élan (e'lan), etina (e'tina), etibar (e'tibar), etibarən (e'tibarən), etiraf (e'tiraf), etiraz (e'tiraz), ezam (e'zam), əla (ə'la), istedad (iste'dad), istefa (iste'fa), löbət (lö'bət), meyar (me'yar), məbəd (mə'bəd), mədəni (mə'dəni), məlul (mə'lul), məlum (mə'lum), məlumat (mə'lumat), məmur (mə'mur), mən (mən'), mənə (mə'na), mənəli (mə'nəli), mənəvi (mə'nəvi), məni (mə'ni), məsud (mə'sud), mərəz (mə'rəz), mərifət (mə'rifət), məruz (mə'ruz), məruzə (mə'ruzə), məşəl (məş'əl), məyus (mə'yus), məzun (mə'zun), möcüz (mö'cüz), mömin (mö'min), mötəbər (mö'təbər), nəşə (nə'şə), səy (sə'y), sürət (sür'ət), şer (şe'r), şöbə (şö'bə), tabe (tabe'), təbir (tə'bir), təcili (tə'cili), təlim (tə'lim), təmin (tə'min), təminat (təminat), tən (tə'n), tənə (tə'nə), təsir (tə'sir), təttil (tə'til), təxir (tə'xir), təyin (tə'yin), yəni (yə'ni)

دنگي سونوندا: آزر بايجان بودونجودا تابلانان يئني آبنجئده کسه هيمي اولماديغيندان دولايي، اوزه ل آدلار و اونلاردان سونرا گلنه ن بير سيرا اکله بيتيشيك بيچيمده يازيلير و بو دا يانليش آنلاملارا يول آچير. اورنه بين بو يازيما گوره ايکي آيريق آنلامي اولان "بابک ي" Babək'i "بابک ي اولدوردولر) و "بابکي Babəki" (بابک ه منسوب، بابک ه باغلي)، "علي ني Əli'ni" (علي ني گوردوم) و "اليني əlini" (اليني توتدوم)، "تبريزي Təbrizi" (سوي آدي) و "تبريز ي Təbriz'i" (تبريز ي اوزله ديم) دنگيلري تايين بيچيمده يازيلير.

يازيم سورونلاري

گوروله جه يي کيمي، آزر بايجان بودونجودا تابلانان يازيماکي سورونلارين بويوک بولومو، بو يازيما تورکجه نين ياييسي و گره کسينيملري يئرینه، روسجا يازيميني تمل آلماقدان قايناقلانماقدادير.

دنگي باشينداکي "اي 1" لار: آزر بايجان بودونجودا تابلانان يازيما دنگي باشينداکي بير سيرا "اي 1" لار روسجانين انتکيسي ايله، "اي 1" اولاراق يازيلير. بو بوتونويله يانليش بير توتومدور:

ışığı (ışığı), ıldırım (ıldırım), ilxı (ılxı)

آزر بايجان بودونجو ديلينده روسجاني يانسيلاما دبي او دنلي کوك سالميشدير كي حتتا "Texas" کيمي اينگيليزجه کلمه لر "تئقراس" و يا "تئکراس" يئرینه "تئحاس" شکلينده تلفوظ انديلير.

دنگي باشيندا گتيريله ن ايكي، اوچ آزي دورد اونسوز: توركجه ده ايدي بير دنگي ايكي اونسوزله باشلاماز. آنجاق آذربايجان بودونجونا تابلانان يازيمدا اوزه لليكله دنگينين باشيندا -گتيريلمه مه سي گره كدييي حالدا- ايكي حتتا اوچ اونسوزون گتيريلمه سي كيمي بوتونويله يانليش اولان دوروملارلا قارشيلاشيرييق:

Avstriya (Avusturya), konfrans (konferans), plan (pılan), plov (pilov, pılav), prinsip (pirinsip), prioritet (piriyoritet), problem (piroblem), proqram (piroqram), qrammatik (qıramatik), qrup (qurup), Rza (Rıza), srağa (ısrğa), stəkan (istəkan), strateji (istirateji), struktur (ısturuktur), Tbilisi (Tibilisi), Nyu-York (Niyu York), Vyana (Viyana), Xristian (Xırıstıyan)

"a" و "اي" بيچيكلريني يان يانا گتيرمك: آذربايجان بودونجونون تابلاديغي يازيمدا، روس يازيميندا اوياراق، آرخا آرخايا گلّه ن "اي" و "a" لارلا قارشيلاشيرييق. اويسا بونلارين آراسيندا كسينليكّه بير "ي" بيچيبي آرتيريلماليدير (يابانجي اولان بو دنگيلرين چوخونون ديليميزده توركجه قارشيليجي وار اولدوغوندا دولايي، اونلاري ايشله نمه يه گره ك يوخدور):

aid (âyid), auksioner (aқsioner), bioqraf (biyoqraf), dair (dâyir), dialekt (diyalekt), dialoq, (diyaloq), diaspor (diyaspor), fiasko (fiyasko), funksioner (funқsioner), institusional (institusiyonal), İordaniya (İyordaniya), kainat (kâyinat), konfedensial (қonfedensiyal), konvension (қonvensiyon), material (materiyal), media (mediya), nail (nâyil), potensial (potensiyal), prioritet (piriyoritet), professional (pirofesiyonal), radiasiya (radiyasiya), region (regiyon), social (sosiyal), tualet (tuvalet), variant (variyant), vəsait (vəsayit), zəif (zəyif), Xətai (Xətâyi)

يانليشليقلا قوشالانان بيچيكلر: آذربايجان بودونجونا تابلانان يازيمدا، روس قايناقلي دنگيلرده كي قوشا بيچيكلر، تورك ديليميزين يازيميندا پوزماق باهاسينا اولسا دا، تايينجا قورونور. اويسا توركجه يازيميندا بونلار كسينليكّه تك بير بيچيك اولاراق گوسته ريلمه ليديرلر، اوچرا تك سسله سويله نيرلر (يابانجي اولان بو دنگيلرين چوخونون ديليميزده توركجه قارشيليجي وار اولدوغوندا دولايي، ايشله ديلمه لرينه گره ك يوخدور):

akkord (aқord), assambleya (asambleya), assosiasiya (asosiyasiya), attaşе (ataşе), brüssel (Bürüsel), dollar (dolar), effektiv (efektiv), hobbi (hobi), intellektual (intelektual), klassik (қılasik), kollektiv (қolektiv), komissar (қomisar), komissiya (қomisiya), korrupsiya (қorupsiya), lobbi (lobi), missiya (misiya), professor (pirofesor), prosse (pirose), qrammatik (qıramatik), rejissor (rejisor), repressiya (represiya), sessiya (sesiya), ssenari (senari), terror (teror)

تيره نين (-) يانليش قوللانيمي: آذربايجان بودونجونا تابلانان يازيمدا، تيره هييمي (دئفيس ايشارتي) چوخ گننيش بير شكيلده و چوخ واخت دا گره كسيسز يتره قوللانيلماقداير:

۱- تیره نی آد تاملالاریندا (ایضافی ترکیبلردە) یانلیش قوللانماق: آذربایجان بودونجو یازیمیندا، "ای-ی" سسی وئره ن فارسجا سۆز بیره شمه لرینده کی اسره (کسره)، ایلك دنگییه یاپیشدیریلیب و اوندان سونرا بیر " – " هیمی آرتیریلاراق ایکی دنگی بیر بیرینه بیتیشیک یازیلیر (tərzi-hərəkət). بو منطق باخیمیندا یانلیش اولماقلا بیرلیکده، اوزون بیر ترکیبین توره دیلمه سینه نند اولور. بو سورون اوزه لیکله سۆز بیره شمه سینین ایکدن آرتیق دنگیدن اولوشدوغو واختلار، اورنه بین (مثلن) "پنبه-داغ-جونون" pənbeyi-daği-cunun، تاریخ-آل-عثمان tarixi-ali-osman " سۆز بیره شمه لرینده اولدوغو کیمی، اؤزونو داها دا گۆرکسوز و قاباریق بیچیمده گۆسته ریر. بو یؤنته م یانلیشدیر و آد تاملالارینداکی دنگیلر بیر بیرینه بیتیشیک یازیلما لیدیرلار، آریجا تیره ایلك دنگی و اوندان سونرا گلە ن – ی آراسینا آرتیریلما لیدیر:

bərgi-gül (bərg-i gül), həddi-buluğ (hədd-i buluğ), nəzmi-nazik (nəzm-i nâzik), nöqteyi-nəzər (nöqte-yi nəzər), pənbeyi-daği-cunun (pənbeyi-dâğ-i cunun), qeyri-adi (qeyr-i âdi), qeyri-bərabər (qeyr-i bərabər), qeyri-fars (qeyr-i Fars), sui-istifadə (su-i istifadə), tarixi-ali-osman (Târix-i Âl-i Osman), tərçüme-yi-hal (tərcümə-yi hal), tərzi-hərəkət (tərz-i hərəkət)

۲- تیره نی بیره شیک کلمه لردە قوللانماق: آذربایجان بودونجو یازیمیندا، بیر چوخ یئردە ایشله دیلمه سینه گره ک اولمایان دوروملاردا تیره هیمی قوللانیلیر.

ola-ola (ola ola), düşüb-düşməyəcəyi (düşüb düşməyəcəyi), edilib-edilməməsi (edilib edilməməsi), bir-biri ilə (birbiri ilə),

۳- قیساسدیلمیش آدلاردا گره کسیر تیره ایمی: آذربایجان بودونجو یازیمیندا بیر سیرا سۆزلرین قیساسدیلمیش بیچیمینده، سۆزون دوشه ن اورتا بۆلومو یئرینه تیره هیمی قویولور، اورنه بین "دوکتور doktor"ون قیساسدیلمیش بیچیمی اولان "dr" یئرینه، "dr" یازیلیر. بو یؤنته م گره کسیر و اویقونسوز دور.

۴- تیره نی قوللانیماسی گره کدی بی یئردە قوللانماق: آذربایجان بودونجو یازیمیندا بیر سیرا دوروملاردا ایسه، تیره قوللانیماسی گره کدی بیینه قارشین قوللانیلیر.

Noqteyinəzərindən (Noqte-yi nəzərindən)

اوزه ل آدلاری بۆیوک بیچیکلره باشلاماق: آذربایجاندا تابلانان یازیمدا، اوزه ل آدلار چوخ واخت کیچیک بیچیکلره باشلادیلیر. اویسا بوتون اوزه ل آدلارین بۆیوک بیچیکلره باشلاماسی گره کیر:

azərbaycan (Azərbaycan), ərəb (Ərəb), fars (Fars), ingilis (İngilis), islam (İslam), rus (Rus), türk (Türk), türkiyə (Türkiyə)

تاریخی شخصییتلرین آدلارینداکی آسال (روتبه)، تاخمآد (لقب) و بنزه رلری: آذربایجان بودونجو یازیمیندا، تاریخی شخصییتلرین آدلاریندا گلە ن میرزه، شاه، آغا، خان، خانیم و بنزه ری آسال، تاخمآد و ... ایکینجی سیرادا گلینجه، کیچیک بیچیکلره یازیلیر. اویسا بونلار او شخصییتلرین آدلارینین بیر بۆلومودورلر و بۆیوک بیچیکلره یازیلما لاری گره کیر:

Abbas mirzə (Abbas Mirzə), Nadir şah (Nâdir Şah), Abbasqulu ağa (Abbasqulu Ağa), Fətəli xan (Fətəli Xan), Heyran xanım (Heyran Xanım)

تاريخي شخصيتلرين آدلاريني فارسجا يازما ايشقانليغي: آذربايجان بودونجو گورگول ديلينده، بير سيرا تاريخي شخصيتلرين آدلاري فارس بيچيمي تمل آيناراق و يانليش يازيلير. اورنه بين "بابك" آدي، "اوزون آ" ايله سويله نيب "قيسا آ" ايله يازيلير. اويسا فارسجا كوكه نلي بابك آدينين دوغرو يازيليشي – سويله نديبي كيمي- "اوزون آ" ايله اولماليدير. (بو آدين توركجه سي "باي بك"دير). هابئله تورك خاقان، اركله ت و سوي سويلارين (سولاله لر) چوخونون آدي دا فارسجا بيچيمي ايله يازيلير. اورنه بين سلجوقي (سلجوقلو يئرئنه)، غزنوي (غزنه لي يئرئنه)، سبكتكين (سو بك تيگين يئرئنه)،

Babək (*Bâbək, Baybək*), Bۆrküyarıq (*Bərک Yaruq*), Elxani (*Elxanlı*), Səbۆktəkin (*Sübək Tigin*), Səlcuqi (*Səlcuqlu*), Qəznəvi (*Qəznəli*), Yusif (*Yusuf*), Yunis (*Yunus*)

يانليش يازيلان جوغرافي آدلار: آذربايجاندا ايشله ديله ن يازيمدا روس ديلينده كي بيچيمله باغلي قالماق نده ني ايله، چوخو زامان جوغرافي آدلارين يانليش يازيلديغيني گوروروك. آدلارين يانليش يازيليشي، تورك كوكه نلي و يا آذربايجان جوغرافي آدلاريندا دا گورولور:

Bolqarıstan (*Bulqarıstan*), Musel (*Musul*), Qəzza (*Qəzzə*), Urmıya (*Urmu*), Yerevan (*İrəvan*)

قيساسالديلميش آدلاردان سونرا آرا وئرمه مك: آذربايجاندا تابلانميش يازيمدا قيسسالديلميش آدلاردان سونرا گلنه ن دورا (نوقطه) و اوندان سونراكي كلمه آراسيندا آرا (فاصيله) وئريلير. بو يانليشدير و قيسسالديلميش كلمه ني گوسته ره ن بيچيكن سونرا گلنه ن دورا ايله اوندان سونراكي دنكي آراسيندا بير آرا وئرلمه ليدير:

A.Əmrahoğlu (*A. Əmrahoğlu*), Ə.Seyidov (*Ə. Seyidov*), H.Əhmədov (*H. Əhmədov*), N.Mollayev (*N. Mollayev*)

"ق" "لري" "غ" "غ" يازيب سويله مك: آذربايجان گورگول ديلينده فارس سس بيليمي (فوننتيبي) انتگيسي ايله، "ق" "لرين بير چوخو يانليش اولاراق "غ" شكلينده سويله نير و يازيلير:

Kaşğari (*Qaşqarlı*), sayğı (*sayqı*), sorğu (*sorqu*), uyğun (*uyqun*), Uyğur (*Uyqur*), vurğu (*vurqu*)

"ك" "لري" "ه" "يا" "ي" "y"، "ق" "لري" "خ" "x" و "يا" "غ" "غ" اولاراق سويله مك: آذربايجان گورگول و اوزه لليكله سؤزه ل ديلينده كلمه سونونداكي "ك" "لرين چوخو "ه" "يا" "ي" "y" اولاراق سويله نير. اورنه بين ائتمه ي *etmə* (ائتمك *etmək* يئرئنه)، دئمە ي *deməy* (دئمك *demək* يئرئنه)، يوكسه ه *yüksəh* (يوكسه ك *yüksək* يئرئنه)، بؤيه *böyüh* (بؤيوك *böyük* يئرئنه)، بيلمه ريه *bilmərih* (بيلمه ريك *bilmərik* يئرئنه)، گلديهن سونرا *gəldihdən sonra* (گلدிக்கن سونرا *gəldikdən sonra* يئرئنه)، ايستيريە *istirih* (ايستيريك *istirik* يئرئنه)، ائله مه لبييه *eləməliyih* (ائيله مه لبييك *eyləməliyik*)، ماراغ *Marağ*، ماراخ *marax* (ماراق *maraq* يئرئنه)..... بو ايسه گورگول ديلي يئرە ل آغيزلار دوزئيئنه چكه ره ك، اونو سون درجه گورگوسوله شديرير (چيركينه شديرير).

بو باشلىق آلتيندا رسمي ديلده بئله آغيز ديليني قوللاناراق ايشله ديله ن "بوننان Bunnan" ("بوندان Bundan" يئرینه) و ادبي ديلده قبول ائديله ن "ايسيستي isti" ("ايسيستي issi" و "ايسي isisi" يئرینه) كيمي دوروملاري دا اكله يه بيله ريك.

بيله شيك ائيله ملري (موركب فعللري) آرالي يازماق: آذربايجان يازيميندا "بيلمك" يارديمجي ائيله م-اكي ايله اولوشدورولان بيله شيك ائيله ملر آرالي يازيلير. بو يانليشدير اوچرا آرالي يازيلان "بيلمك" ائيله مي (بيلگيلي اولماق) آتلامينداير، اويسا بيله شيك ائيله ملرده كي "بيلمك" ائيله مي، اك گوره ويني اوستله نميش و باجارماق آتلامينداير. بئله نچي ائيله م-اكلر، توركييه توركجه سينده اولدوغو كيمي فعله ياپيشيق يازيلماليدير:

ola biler (olabilir), verə bilmir (verəbilmir)

آروپا قايناقللي سؤزلرين سونونا كتيريله ن گره كسيز "a" لار: آذربايجان گوركول ديلينده روس ديلي انتگيسي سونوجوندا چوخ سايبدا آروپا قايناقللي دنكيلرين سونونا "a" آزي "يا ya" كتيريلير. بو، گونئي ديلي اوچون تانيش اولمايان دوروم و گره كسيز يوكدور:

akademiya (akademi), forma (form), formula (formul), norma (norm), partiya (parti),

ديل بيلگيسي سورونلاري

آذربايجان گوركول ديلي، ديل بيلگيسي (قيرامئر) باخيميندان دا فارسجانين آغير انتگيسي آلتينداير. بو آغير انتگي، آذربايجانجانين تورك ديل بيلگيسينه ترس اولان بير چوخ فارسجا نحو ايلكه (قايدا) و قوراللاريني منيمسه مه سينه كتيريب چيخارتميشدير. بو سايرليقللي اولقو اوزونو فارسجا "كه"، "به" كيمي ايلگه چلرين (اداتين) كتنيش بيچيمده ايشله ديلمه سي، توركجه "مي"نين ايشله ديلمه مه سي، سس اويومونا اويماق،... كيمي دوروملاردا اورتايا چيخاردير. (بونلارين بويوك بير بولومو ديلين يوزلاشماسي، خالقين فارسلاشماسي بليرتيسي اولاراق - گونئيده دانيشيلان لهجه لرده ده گورولور):

فارسجا "كي ki" ايلگه چيني (اداتيني) ايشله تمك: آذربايجان بودونجونون يازيلي و سؤزه ل ديلينده فارسجانين آغير انتگيسيندن دولايي، فارسجا "كه" ايلگه چي اولان اغان اوستو كتنيش بير اولجوده قوللانيلير. بو ايسه بوتونويله ديليميزين تورك كيميلىيني پوزور و گوركول باخيمدان اونا ايلكه ل و گوركوسوز بير گورونتو وئرير. توركجه ده فارسجا "كه" ايلگه چي چوخ سئيره ك اولان گره كلي دوروملار ديشيندا قوللانيلماليدير:

اورنه بين: گلديم كي سيزي گوره م gəldim ki sizi görəm (دوغروسو: سيزي گورمه يه گلديم sizi görməyə nazir təkzib etdi ki hadisədən xəbəri yoxdu (دوغروسو: باخان اولايان خبري اولمايغيني يالانلادي Baxan olaydan xəbəri olmadığını)....

ايريجادا آذربايجانجادا سيخلىقلا فارسجا "كه" ايلگه چيندن يارارلاناراق ياپيلميش بير سيرا كيله شميش (قالبلاشميش) جومله لر ايشله ديلير. اورنه بين "قئيد انده ك كي، قئيد ائتمك لازيمدير كي، خاطرلاداق كي..."

گره کسيز و آنلامسيز اولان بو قاليبلاشميش جومله لري قوللانمانين، مطلبي اوزاتماق و گورکسوزله شديدمکن باشقا ايدي بير ياراري يوخدور.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bunu da xatırladaq ki, Qeyd edək ki, Deməy olar ki,

فارسجا "به" ایلگه چيني يايقين اولراق ايشله تمک: آذربايجان بودونجونون گورکول ديلينده، فارسجانين آغير انتگيسيندن دولايي، فارسجا "به" ایلگه چي گننيشجه ايشله ديلير:

cürbəcür (türülü, çeşitli), günbəgün (gündən günə), ilbəlil (ildən ilə), növbənöv (türülü, çeşitli), tekbetek (təkətək)

فارسجا "تا" ایلگه چيني ايشله تمک: فارسجانين آغير انتگيسي آلتيندا چابالايان آذربايجانجا، آراسيرا فارسجا "تا" ایلگه چي ايشله ديلير. اورنه بين "ta XX əsrin əvvəlinə qədər"، بو جومله نين تورکجه سي بئله اولماليدير: "بیرمینجی یوزایلین باشلانğıجینا دək XX inci yüzilin başlanğıcına dək"

تورکجه دنگیلري يانلیش ياپیلاردا ايشله تمک: آذربايجان بودونجوندا بير سيرا تورکجه دنگیلر، يانلیش آنلام آزي يانلیش ياپيدا ايشله ديلير. اورنه بين "سايي sayı" يئرینه يانلیشلیقلا سايماق ائيله مينين امر کيبي اولان "ساي say"؛ "بیلديري bildiri" يئرینه يانلیشلیقلا ائيله م آدي اولان "بیلدیریش bildiriş"، "أزیق azıq" يئرینه يانلیشلیقلا فارسجا بيچيمي اولان "أذوقه azuqə" و "چاتیشمازلیق çatışmazlıq" يئرینه يانلیش ياپيلي اولان "چاتیشمامازلیق çatışmamazlıq"، "أنما anma" يئرینه گينه له نمه يه ن (تکرار لانمايان) دوروملاري بیلدیره ن ايم اكي ايله ياپيلميش "انیم anım" ايشله ديلير.

سس اويومو ياساسيني پوزماق: سس اويومو ياساسي، تورکجه نين ان تمل ياپي داشلاريندان بيريدير، بو ياسا ايله ديليميزه گيره ن هر يابانجي سوز جوك، تورکجه له شيب بيزيمکيله شير. آنجاق آذربايجان بودونجونون يازيميندا و ديلينده اوزه ليلکله بير سيرا عرب و فارس کوکه نلي دنگیلرين يازيليش و سؤيله نيشينده ديليميزين سس اويومو ياسا و قورالاري هئجه ساييلير و گوبودجا پوزولور. سس اويومو ياساسي سوزه ريسيندن گنچمه يه ن بو دنگیلر، گنرچه کده ديليميزي ائليک ائدير و تورکجه ني او يابانجي ديللرين بووندوروغو آلتينا سوخور:

büllur (bulur), bürüz (buruz), çünki (çünkü), divar (duvar), dosye (dosya), hazırki (hazırkı), hökumət (hökümət), hücum (hucum), hüquq (huquq), güruh (quruh), lazımı (lazimi), lüzum (lüzüm), mövcud (mövçud), mövhumat (movhumat), mövzu (movzu), müasir (muasir), müayinə (muayinə), nöqsan (noqsan), nücum (nucum), nüfuz (nufuz), nümayəndə (numahəndə), nümunə (numunə), qürur (qurur), qüsür (qusur), rüsum (rusum), sübut (subut), sükut (sukut), şüür (şuur), ümum (umum), ünvan (unvan), üsul (usul), üsyan (usyan), xüsusi (xususi), xüsusiyyət (xususiyyət)

"مي" سورو ايلگه چيني ايشله تمه مك: آذربايجان بودونجونون گوركول ديلينده فارس ديلينين آغير ائتگيسي سونوجوندا سورو ايلگه چي اولان "مي" گنه ليلكه ايشله ديلمير، ايشله ديلديبينده ده حاققيندا سورو سورولان نسنه دن سونرا دئييل، اوركه ن جومله نين سونوندا و يانليشجا ايشله ديلير:

۱- "مي" نين ايشله ديلمه مه اورنه كلري: "مي"، حاققيندا سورو سورولان نسنه دن سونرا گلمه ليدير. "سن ده؟ Sən də mi" (دوغروسو: "سن ده مي؟ Sən də mi")؛ "اولاجاق؟ Olacaq" (دوغروسو: "اولاجاق مي؟ Olacaq mı")؛ "هاميني چاغيرديز؟ Hamını çağırđız" (دوغروسو: "هاميني مي چاغيردينيز؟ Hamını çağırđınız mı?")

۲- "مي" ني يانليش ايشله تمه اورنه كلري: "بيله ريكمي؟ bilərikmi" (دوغروسو: بيله رميبيك؟ bilərimiyik) ائيله ملرده ايسه، مصدين ايلك چكيميندن سونرا گلمه ليدير. ("بيله ر" دن سونرا، "بيلره ريك" دن سونرا دئييل).

"سا" اكينين يانليش ايشله ديلمه سي: آذربايجان بودونجونون ديلينده، "سا" اكي بير سيرا حاللاردا (روسجانين ائتگيسي و توركجه ديل بيلگيسينه ينته رينجه تانيش اولماماق سونوجوندا) يانليش قوللانيلماقادير، "هانسيسا hansisa" كيمي تركيبلر ايسه دوغرودان روسجادان آلينتي-چئويريدير:

"گنديره مسه gedirəmsə" (دوغروسو "گنديرسه م gedirsəm" دير)، "ايچميرسه نسه içmirsənsə" (دوغروسو: "ايچميرسه ن içmirsən" دير. ايچميرسه ن اوزو شرطيدير و ايكينجي كز "سا" قوشول (شرط) اكينى آلايلمه ز. بو يانليش كيپ، گونئي آغيزلاريندا دا يايقيندير)، "انلاييريقسا anlayırıqsa" (دوغروسو: "انلاييرساق anlayırısaq" دير)

چوخولو تكيل يئرینه ايشله تمك: آذربايجان بودونجونون گوركول ديلينده چوخ سايبدا عرب كوكه نلي چوخول (جمع) كلمه، يانليش اولراق تكيل (موفرد) آنلاميندا ايشله ديلير و بو اوزدن ده ايكينجي كز چوخولاشديريلير:

bəyanatlar (bəyanat), əcdadlar (əcdad), hüquqları (haqları), ləvazimatlar (ləvazim), luğatlar (lüğətlər), mənafeələr (mənfəətlər), məlumatlar (mə'lumat), tədqiqatlar (tədqiqələr), tələbatlar (tələblər), təqdimatlar (təqdimat), təsiratlar (tə'sirat), təşkilatlar (təşkilat)

يننجه توره ديلميش اويقونسوز كلمه و تركيبلر: آذربايجان بودونجو گوركول ديلينده، چوخ سايبدا اويقونسوز، يانليش آنلامدا ايشله ديله ن، فصاحت و بلاغت آچيلاريندان اولدوقجا يوخسون، گوركولوك باخيميندان سورونلو اولان دئگي واردير. بونلار آذربايجان بودونجوندا توره ديله ن يئنيدئگيلرين بئويك بير بولومونو قاپساير.

"قىلاووز qılavuz" يئرینه فارسجانتوركجه قاريشيمي "بلدجي bələdçi"، "چارپي çarpı" يئرینه گولونج گورونه ن "وورولسون vurulsun" ("اوچ چارپي ايكي" يئرینه "اوچ وورولسون ايكي") "سؤزلوك" يئرینه يانليشليقلا ايشله ديله ن "لوغت lüğət" (لوغت، سؤز آنلاميندادير، سؤزلوك دئييل)، "اكسي əksi" يئرینه ايشله ديله ن "چيخ çix" ("بئش اكسي" ايكي يئرینه "بئش چيخ ايكي")، "آرتي artı" يئرینه فصاحت و بلاغتن اولدوقجا اوزاق اولان "اوسته گل üstə gəl" ("دورد آرتي بئش" يئرینه "دورد اوسته گل بئش")، "يوزده yüzdə" يئرینه "فاييز fayiz"، "ييرچي yırçı" و "ييرار yırar" يئرینه "موغني müqənni" و "خاننده xanəndə"، "اويدو uydu" يئرینه "پنيك peyk"، "آدای aday" يئرینه فارسجادا "آدقلي" آنلاميندا ايشله ديله ن

آذربایجانجا دیلینده بیر یاندان تورکجه قوراللاری اساسیندا یئنیدنگیلر توره تمه سوره جي دوردورولموش، بیر یاندان دا دیلیمیزده وار اولان چوخ ساییدا تورکجه کلمه، اوزباشینالیقلا بایری دامقاسی بییه ره ک یازیلی و دانیشیق دیلریندن دیشلانمیشدیر. بئله جه بو ایکی یئنته مله یوخسوللاشان دیلیمیز، یابانجی فارس، عرب و روس دیلری قاباغیندا ساونماسیز بیراخیلاراق اولاردان گله ن کلمه لرین آخینینا (هوجومونا) اوغراتیلیمیشدیر. بونون سونوجوندا ایسه بوگون آذربایجان بودونجونون یازیلی و توغالی دیلی- خالقین وارسیل و کوکلو دیلین ترسینه- بوتون توزه بیلم، ژورنالیم، گورک سوز، بیلم، ... آلانلاریندا تیخاباسا و اولچوسوز بیر بیچیمده فارسجا، عربجه و روسجا سوزجوکلره دولودور. بو دیلین گونئیله اوزگون تورکجه دنگیلر، اوزه لیکله یئنجه توره دیلمیش دنگیلر آچیسیندان وئر ببله جه یی، قازاندير ابيله جه یی بیر شئی یوخدور:

فارسجا ایلگه چلری قولناماق: آذربایجانجا تورکجه یئرینه، فارسجا ایلگه چلرین ایشله دیلمه سی، بو دیلین دریندن سویسوزلاشما و پوزولماغا اوز توتدوغونون ان اونه ملی قانیتیدیر. بو دیلده یاخلاشیق بوتون ایلگه چلر، فارسجا کوکه نلیدیر. بونلارین یئرینه تورکجه وار اولانلار قوللانیلمادیگی کیمی، یئنیلرین توره دیلمه سینه ده اونه م وئر یلمه میشدیر:

bahəm (birgə, birlikdə), bundan əlavə (artı, ək olaraq), çünki (uçra), halbuki (oysa), həmçinin (bir də, habelə), hərgah (qalı), istiqamətdə (doğrultuda), münasibətilə (dolayısıyla), nəinki (deyil), xeyli (çox), yaxud (azı)

تورکجه دنگیلرین یئرینه گره کسیزجه روسجا سوزجوکلر ایشله تمک: آذربایجانجا دیلیمیزده قارشیلیقلاری اولدوغو حالدا، گره کسیز یئر چوخ ساییدا روس-آروپا قاینالقی دنگیلر ایشله دیلیر، بو ایسه دیلیمیزی یوخسوللاشدیریر:

aksiya (eylām), aktual (güncəl), alpinist (dağçı), aparat (ayqıt), aptek (əməçi), astronomiya (göybilimi), avanqard (öncü), destruktiv (yıxıcı), diametr (çap), diaqnoz (tanı), direktor (yönətmən), diskont (indirim), diviziya (tümən), efekt (etgi), ekstremizm (aşırılıq), ekvivalent (eşdəyər), elastik (əsnək), etnologiya (budunbilim), fauna (doğay, direy), fonetika (səsbilim), form (biçim), harmoniya (uyum), histologiya (toxubilim), improvizasiya (doğaç), informasiya (bilgi), instinkt (içgüdü), investisiya (yaturım), jurnal (dərgi), komissiya (qurum), konservativ (tutucu), konstitusiya (anayasa), krilo (çamurlıq), krossvord (bulmaca), kurort (qaplıca), marşrut (dolmuş), material (gərəç), memuar (anıt), modern (yenici), monopoliya (təkəl), narkotik (uyuşdurucu), nevrologiya (sinirbilim), okeanoqrafiya (dənizbilim), orbit (yörüngə), original (özgün), pansion (yatlı), paralel (qoşut), paştet (əzmə), piroq (börək), planet (gəzəgən), plomb (dolqu), plüralizm (çoxulçuluq), poema (qoşaq), poeziya (qoşuq), prinsip (ilkə), problem (sorun), profilaktik (önləyici), prokuror (savcı), qalstuk (boyunbağı), qrammatika (dilbilgisi), radiasiya (ışınım), radius (yarıçap), reaksiya (təpki), respublika (budunc), resenziya (ələşdiri), seysmologiya (tərpəm bilimi), sinonim (eşanlamlı), sistem (düzgə), situasiya (durum), stajer (yetişmən), struktur (yapı), terapiya (toxtatı), treninq (eyitim), velosiped (yelatı), vizual (görsəl), xroniki (sürəgən),

گره کسيز يئره ايشله ديله ن فارسجا و عربجه سؤزجوکلر: آذربايجان بودونجونون گورکول و يازيلي ديلينده تورکجه ميزده – هم گورکول بتيکلريميزده و هم بودون ديلينده وار اولان يوزلرجه، مينلرجه تورکجه دنکينين يئرینه فارسجا و عربجه سؤزجوکلري ايشله تمک گنه ل بير قورال و گوکله نميش بير دب-اوزه نتي حالينا گلמידير:

abidə (*anıt*), alim (*bilgin*), aşkar (*aydın*), avadanlıq (bayındırlıq), axırıncı (*sonuncu*), axırlarında (*sonlarında*), bərabər (*birgə, birlikdə*), bəyanat (*deməc*), cavab (*yanıt*), davamiyyət (*sürəklilik*), daxili (*iç*), digər (*başqa, ödəki*), düşmən (*yağı*), elm (*bilim*), əhatəli (*qapsamli*), əhəmiyyət (*önəm*), əhəmiyyətli (*önəmli*), əleyh (*qarşı*), əmin (*arxayın*), ənənə (*gələnk*), ətraf (*çevrə*), əyani (açıqca), faiz (*yüzdə*), fikr (*düşüncə*), günah (*suç*), güzəran (*geçim*), hadisə (*olay*), həyat (*yaşam*), hiss (*düyu*), hissə (*pay, bölük*), hörmət (*sayğı*), inkaredilməz (*danılmaz*), inkişaf (*gəlişim*), istehsal (ürətim), istintaq (*soruşdurma*), istiqraz (borclanma), kaman (*yay*), kəməz (*qayış*), kənar (*qırağ*), kifayət (*yetər, yetərli*), matəm (*yas*), məhəbbət (sevi), məhz (*yalnız, iştə*), məhlul (çözəlti), məktəb (*oxul*), məna (*anlam*), mənbə (*qaynaq*), məqsəd (*amac, erək*), mərasim (*törən*), mərtəbə (*qat*), məsələ (*sorun*), məşhur (*ünlü, adlım*), mərtəbə (*qat*), mətbuat (*basın*), mətləb (*qonu*), məxfi (*gizli*), mis (*paxır*), möhtəşəm (*gözkəmli*), mövqə (*qonum*), müasir (*çağdaş*), müdrik (*bilgə*), müəllim (*öyrətmən*), münəqişə (*çəkişmə*), mübadilə (*deyiş-toqquş*), müdərriş (*oxutman*), müddət (*sürə*), müəssisə (*qurum*), müharibə (*savaş*), mühasirə (*quşatma*), mühit (*çevrə*), müqabilində (*qarşılığında*), müraciət (*başvuru*), müşahidəçi (*gözləməçi*), mütəfəkkir (*düşünür*), mütərəqqi (*ilərici*), mütəxəssis (*uzman*), mütləq (salt), müvafiq (*uyğun*), müvəffəqiyyət (*başarı*), müvəqqəti (*geçici*), nailiyyət (qazanım), namizəd (*aday*), nazirlik (*baxanlıq*), nəhəng (*qocaman*), nəsihət (*öyüd*), nəticə (*sonuc*), nizə (*süngü*), nümayiş (*göstəri*), padşah (*xaqan*), paytaxt (*başkənd*), proses (*sürəc*), pul (*aqça*), qanunsuz (*yasadışı*), qədər (*dək, dənli*), qələbə (*utqu*), qiymətli (*dəyəzli*), qüvvə (*güc*), sabiq (*geçmiş*), sahə (*alan*), saziş (*anlaşma*), səhhət (sağlıq), səhim (pay), səhiyyə (*sağlıq*), səhv (*yanılıq*), sənəd (*bəlgə*), səy (*çaba*), səyyah (*gəzgin*), sitayiş (*övgü*), sual (*soru*), süllh (*barış*), şərik (*ortaq*), şəz (*doğ*), şərt (*qoşul*), təbiət (*doğa*), tədqiqat (*incələmə*), təfərrüat (*ayrıntı*), təhlükəsizlik (*güvənlik*), təkamül (*evrim*), tələbə (*öyrənci*), tərcümə (*çeviri*), təsir (*etki*), təşəbbüs (*girişim*), təxminən (*yaxlaşığı*), təyyarə (uçaq), töhfə (*sovqat*), üzv (*üyə*), vəziyyət (*durum*), xarici (*dış*), xatirə (*anı*), xəzəng (*yengeç*), xəstə (sayrı), xəta (*yanlış*), xizək (*qayaq*), xoşbəxt (*mutlu*), xudbin (*məncil*), yaddaş (*bəllək*), zəfər (utqu), zəlzələ (*tərpəm*), zəruri (*gərəkli*)

تورکجه سي وار اولان انيله مليکلر (مصدر) يئرینه فارسجا انيله ملر: تورکجه اوزه لليکه سايبيلاري يوزمينلري آشميش انيله ملري ايله اونلو بير ديلدير. آنجاق آذربايجانجادا، ديليميزده وار اولان تورکجه انيله مليکلر ديشلانراق، اونلارين يئرینه فارس و عرب سؤزجوکلردن اولوشموش بيرله شيک مصدرلر ايشله ديلير:

۱- گره کسيز اولان بيله شيک انيله ملر (مورککب فعللر): آذربايجانجادا تورکجه ده وار اولان چوخو يالين (ساده) انيله مليکلر يئرینه، فارسجا و عربجه سؤزجوکلردن اولوشموش، بير سيرا بيله شيک قارما فعللر ايشله ديلير. بونلارين چوخو دوغرودان فارس ديليندن آلينتي-چنويريدير:

bərpa etmək (dikəltmək), bəxş etmək (bağışlamaq), daxil olmaq (girmək), əhatə etmək (qapsamaq), əks olunmaq (yansımaq), əksini tapmaq (yanqılanmaq), fəaliyyət göstərmək (çalışmaq), fəxr etmək (qıvanmaq), hesab etmək (saymaq), həll etmək (çözmək), həsr etmək (adamaq), həyata keçirmək (gerçəkləşdirmək), ilhamlanmaq (əsinlənmək), imtina etmək (boyun qaçırmaq), istehsal etmək (ürətmək), iştirak etmək (qatılmaq), ithaf etmək (armağan etmək), izah etmək (açıqlamaq), mühacirət etmək (köçmək), müəyyən etmək (bəlirləmək), nəşr etmək (yayınlamaq), sübut etmək (qanıtılmaq), təsis etmək (qurmaq), tədqiq etmək (incələmək), təngnəfəs olmaq (bunalmaq), təqdim etmək (sunmaq), təşkil etmək (oluşdurmaq), tətbiq etmək (uyqulamaq), vafə olmaq (bulunmaq), xəbərdarlıq etmək (uyarmaq), zənn etmək (sanmaq),

۲- تورکجه اڪلي فارسجا-عربجه فعللر: بير سيرا دوروملاردا وار اولان تورکجه ائيله مليکلري ايشله تمک يئرینه؛ عربجه و فارسجا کؤکلره تورکجه اکلر آرتيريلاراق گره کسيز يئني مصدرلر توره ديلميشدير:

aşkarlanmaq (aydınlanmaq), bəhrələnmək (yararlanmaq), əlaqələndirmək (ilgiləndirmək), əzizləmək (ağırlamaq), fikirləşmək (düşünmək), formalaşmaq (biçimlənmək), kifayətlənmək (yetinmək), mənzillənmək (qonuşlanmaq), məskunlaşmaq (yerləşmək), müqəddəsləşmək (qutsallaşmaq), nəticələnmək (sonuqlanmaq), qidalanmaq (bəslənmək), qiymətləndirmək (dəyərləndirmək), rastlaşmaq (qarşılaşmaq), reallaşmaq (gerçəkləşmək), sadalamaq (səsləndirmək), təqsirlənmək (suçlanmaq), xahiş etmək (ötünmək), xatırlamaq (anmaq),

يئرله شميش فارسجا سؤزلر: آذربايجانجادا تورکجه اولاراق گوروله ن بير سيرا يئرله شميش فارسجا سؤزلر واردير. فارسجا کؤکه نلي اولان "چيرکين"، "دسته ک- دسته کلمه مک" و "زنگين" سؤزجوکلري بونلاردان بير نئچه سيدير. بونلارين يئرینه تورکجه اولان سيراسي ايله "گورکسوز" (گورکلو= زييا)، "اوموقلاماق" (اوموق= حمايت، پشتيباني، دسته ک) و "وارسيل" (بوخسول سؤزجو يو کيمي) دنگيلري ايشله ديله بيله ر.

çirkin (görksüz), dəstəkləmək (umuqlamaq), zəngin (varsıl)

تورکجه اڪلي فارسجا-عربجه قارما توره تي سؤزلر: آذربايجانجادا داها قيسسا و داها گورکلو اولان دوغما تورکجه دنگيلري ايشله تمک يئرینه، تورکجه اکلرين يارديمي ايله، فارسجا و عربجه کؤکلردن يئني سؤزجوک ياپيمي و ايشله ديلمه سيئه اوستونلؤک وئريلير:

۱- ليک اڪي ايله:

həmrəylik (dayanışma), müxtəliflik (çəşitlilik), mövcudluq (varlıq), rəhbərlik (başxanlıq), səfirlik (elçilik),

۲- چي اڪي ايله:

bələdçi (qılavuz), mühafizəçi (qoruma), müşahidəçi (gözləməçi), numayişçi (göstərici), təqaüdçü (əməkli), tərçüməçi (çevirmən)

۳- لي اڪي ايله:

mübahisəli (*tartışmalı*), təsirli (*etgili*)

فارسجا دنگي-اکلري قولانماق: آذربايجان بودونجونا يئني دنگيلر توره ده رکن، باش وورولان بۇنته ملرين بيري ده، تورکجه اک و دنگيلر يئرینه چوخ گننیش اولچوده حتتا اولچوسوز بير بيچيمده فارسجا سۇزجوکلر و اکلردن يارارلانماقدير. بو ايسه بوتونوبله ديليميزين گليشيم، ساغلامليق و بوتولويونه ترس اولان بير توتومدور:

۱- فارسجا اون اکلر:

"نا" و "بي" اون اکلري: بو فارسجا اون اکلرين تورکجه ده كي قارشيلغي "سيز" سون اکيدير. آنجاق بير چوخ دورومدا بو سون اکله يئني دنگي ياپماغا گره ک يوخدور، اوچرا تورکجه ميزده ايلگيلي سۇزو قارشيلايلاق اوزگون کؤک دنگيلر واردير:

biabır (abırsız), bitərəf (çəkincə), nadinc (darqınc), nahaq (haqsız), naməlum (bəlirsiz), narahat (rahatsız), natəmiz (kifir, pis, kirli)

هم:

həmfikir (dayanışiq), həmkar (əməkdaş), həmkəndli (kənddəş), həmrəylik (dayanışma),

باشقا فارسجا اون اکلر: آذربايجان بودونجو ديلىنده، دنگي ياپيميندا "بد-", "کم-", "خوش-", "سر-" کيمي باشقا بير سيرا فارسجا اون اکلر ده ايشله ديلىر:

bədxassəli, kəməşirin, sərlövəhə, sərnəşin, xoşagəlməz (*dadsız*), xoşbəxt (*mutlu, qutlu*)

۲- فارسجا سون اکلر:

ي-اکي: بونلارين چوخو دوغرودان فارس ديلىندن آلينتيدير:

bənövşəyi (ipgil), çəhrayı (al), dünyəvi (bundalı), gəncəvi (Gəncəli), ilxani (İlخانlı), qəhvəyi (qonur), qəznəvi (Qəznəli), səciyyəvi (özyapı), səcuqi (Səlcuqlu), şaquli (dikey), üfūqi (yatay)

خانا (خانه): فارسجا اولان بو سۇزجويون چوخلو ترکيبيلرده كي تورکجه قارشيلغي -اوي دير
heyvanxana (ilxəvi), ibadət xana (tapınacaq), kitabxana (pitikevi), mehmanxana (qonuşevı), mərixana (sayrıevı), meyxana (çaxırevı), quşxana (quşevı, quşluq), rəsədxana (gözləmevi), yeməxana (yeməkevi, yegievı)

شوناس (شناس): فارسجا اولان بو سۇزجويون چوخلو ترکيبيلرده كي تورکجه قارشيلغي "چي" و "يا" -
بيليمجي"دير:

dilşünas (dilçi, dilbilimçi), nəbatatşünas (bitkibilimçi), sənətşünas (uzluqçu, uzluqbilimçi), şərqsünas (doğubilimçi), təbiətşünas (doğabilimçi),

کار: فارسجا کار اکيندن يارارلاناراق توره ديلميش بو دنگيلرين بير بۇلومو، دوغرودان فارسجادان آلينميش، اوته كي بۇلومو ايسه آذربايجانجا اوزه لدير و فارسجانين اوزونده بئله ايشله ديلىر:

cinayətkar (câni), fədakarlıq (özveri), günahkar (suçlu), həvəskar (özəngən), inadkar (danqaz), peşəkar (uzman), sənətkar (uzlu), təcavüzkar (saldırqan), təşbbüskar (girişimci), təvazökar (alçaqkönullü), xəyanətkar (satqın), xilaskar (qurtarıcı),

دار: بو فارسجا اکین تورکجه ده کي قارشيلیغی "لی"، دیر.

cazibədar (çəkici), əlamətdar (bəlirgin bəlli), əlaqədar (*ilgili*), əməkdar (əməkçi), məhsuldar (*verimli*), minnətdar (*könülborclu*), səhimdar (), xəbərdarlıq (*uyarı*),

واری: بو فارسجا اکین تورکجه ده کي قارشيلیغی "یمسی"، "سی"، "یمتیل"، دیر.

Buyuzvari (*boynuzumsu*), qalxanvari (*qalxansı*), silsiləvari (*ardısqı*), yüngülvari (*yüngül*), üzükvari (*üzükümsü*),

کش:

tərəfkeş (*yanlı*), zəhmətkeş (*əməkçi*), qayğıkeş (*qayqılı*), təəssübkeş (),

باشقا فارسجا سون اکلر: آذربایجانجا یوخاریدا سیرالانانلاردان باشقا، یئنی دئگی یاییملاریندا "خور"، "ده"، "گاه"، "پز"، "نامه"، "پرور"، "پرست"، "گر"، "گذار"، "بخش"، "آمیز"، "آور" کیمی چوخ ساییدا فارسجا سؤز اک اولراق- تورکجه قارشيلیقلاری وار اکین- قوللانیلیر:

aşpaz (*aşçı*), atəşpərəstlik (*odatapan*), cadugərlik (*büyücü*), cavabdeh (*sorumlu*), cəngavər (alp), düzəngah (*ova*), əsrərimiz (*gizəmli*), işgüzar, kargər (*işçi*), müftəxor (*bələşçi*), müraciətnamə (*diləkçə*), nəyşəxor (*bağimli*), qənaətbəxş (*inandırıcı*), qonaqpərvər (*qonaqsevər*), tərəqqipərvər (*ilərici*), xaçpərəst (*xaçlı*)

تورکجه "جیق" یئرینه فارسجا "چا" نی ایشله تمک: آذربایجان گورکول دلیلنده فارسجا "چا" اکیندن گئنیش اولجوده یارارلانیمیشدیر. ("چا" اکینین تورکجه اولدوغو اونه سورولموشسه ده، چوخونلق اونون فارسجا گوکه نلی اولدوغونا اینانیر). اویسا بو اکین یئرینه قولایجا تورکجه "جیق" اکی قوللانیلیله ر:

kitabça (kitabçıq)

فارسجا - عربجه - تورکجه هیبریدلر: بیر سیرا دوروملاردا تورکجه میزده اوزگون و گورکلو قارشيلیقلار بولونماسینین تاباسی، گر کسیر یئر آذربایجانجا فارسجا-عربجه-تورکجه قاریشیمی دئگیلر توره دیلمیشدیر. اورنه بین "دایانیشما" *dayanışma* آنلامیندا اولان "همرایلیک" *həmrəylik* (فارسجا هم+ عربجه رای+ تورکجه لیک)، "چوخ یونلو" *çoxyönlü* آنلامیندا "هرطرفلی" *hərtərəfli* (فارسجا هر+ عربجه طرف+ تورکجه لی)، و "یوردسنوه ر" *yurdsevər* آنلامیندا "وطنپورلیک" *vətənpərvərlik* (عربجه وطن+ فارسجا پرور+ تورکجه لیک)، اوته یاندان *Ötəyandan* آنلامیندا اولان دیگر طرفدن *digər tərəfdən* (فارسجا دیگر+ عربجه طرف+ تورکجه دن) ... بو یونته مله اوره تیلمیشدیر.

Digərtərəfdən (*ötə yandan*), həmrəylik (*dayanışma*), hərtərəfli (*çoxyönlü*), radioqəbuledici (*alıcı*), vətənpərvərlik (*yurdsevərlik*), özünəməxsus (*özgün*)

تمل سۆزجوكلر اوچون ايشله ديله ن فارسجا-روسجا سۆزجوكلر: آذربايجان گوركول و توغرافي ديلينده تمل سۆزجوكلر، فارسجا و روسجا ائليبي آلتيندادير. اورنه بين آذربايجانجا آدلانديريلان فارما ديله توركجه سي وار اولان ايلخي (حئيوان) آدلاريندان (ارسلان arslan يئرینه şer، قافلان qaflan يئرینه pələng، بارس bars يئرینه bəbir، دوغان doğan يئرینه شاهين şahin،...)، بويالاردان ("قونور qonur" يئرینه "قهوه اي qəhvəyi"، "اييگيل ipgil" يئرینه "بنفشه يي bənövşəyi"، "آل al" يئرینه "چهرايي çəhrayı"،...)، گونلوك ياشامدا ان چوخ ايشله ديله ن دنگيلره دك ("ائوت evet" يئرینه فارسجا "بلي bəli"، "تاني قوروسون Tanrı qorusun" يئرینه "خودحافيز xudahafiz) هاميسي فارسجا، فارسجا-عربجه آزي روسجادير.

يئنديجه (هفته) گونلري، آي و سانير (بورج) آدلاري: بولگه و بودونوموز آراسيندا چئشيتلي و كوكلو تورك ييملري واردير. آنجاق باغليسيز آذربايجان بودونجودا ايشله ديله ن توغرافي ييم (تقويم)، بونلارلا ايلگيلي اولماييب، كولونيبال و روس-خيريستيان اكينجينه عاييد بير ييمدير. قوزئي آذربايجاندا روس-خيريستيان ييمي ايشله تمك و تورك ييملريني قوللانماق؛ يئنيجيلليك، يوكسه كليك، ائوره نسه لليك و پان توركيسمله ساواشيم اولاراق سانيلير. آذربايجان بودونجو ييمينده بوتون آيلارين آدلاري روسجا و يئنديجه ايله باشقا بير سيرا اونه ملي گونلرين آدلاري دا فارسجا آزي فارسجا-عربجه دير. بو ييم هر چئشيت اولوسال كيمليك، توركلوك ايزي و آذربايجانليق بليرتيسيندن بوخسوندور. آذربايجان بودونجو بو آچيدان گونئي و ايران توركلوي اوچون اولگو و اورنه ك اولابيله ز و اورادا ايشله ك اولان كولونيبال روس-خيريستيان ييمي، ايراندا خالقا ايتنه كله نه ن (تحميل انديله ن) كولونيبال فارس-زردوشت ييمي كيمي، تورك بودونو و گونئي آذربايجان يين ييمي اولماييب و اولماياقادير.

آشاغيدا توركجه يئنديجه گونلري، آي، بورج و اون ايكي ايلخيلي تورك ييمي ايله آذربايجان بودونجودا ايشله ديله ن بونلارين فارسجا-عربجه-روسجا فارما قارشيليقلاري وئريلميشدير:

يئنديجه گونلري: (باشگون-Başgün) bazaar ertəsi (توزگون-Tozgün) çərşənbə axşamı (اودگون- Ođgün) çərşənbə (اورتاگون-Ortagün) cümə axşamı (يئيگون-Yeygün) cümə (انلگون-Elgün) şənbə (آراگون-Aragün) bazar

آي آدلاري: (اوجاق-Ocaq) yanvar (بوز-Boz) fevral (يئلين-Yelin) mart (قيرآچان-Qıraçan) aprel (كۆچ-Köç) may (چيچك-Çiçək) iyun (اوراق-Oraq) iyul (بيچين-Biçin) avqust (سيخمان- Sıxman) sentiyabr (اكيم-Əkim) oktyabr (اولو سويوق-Ulusoyuq) noyabr (آراليق-Aralıq) dekabr

دونه نجه آدلاري: ياي Yay (باهار، ايلك باهار)، ياز Yaz، گوز Güz (پاييز، سون باهار)، قيش Qış

بورج آدلاري (پارانتز ايچينده كيلر عربجه، فارسجا و لاتينجا قارشيليقلاردير): قوچ Qoç (حمل-بره aries)، بوغا Boğa (ثور-گاو taurus)، ايكيزلر İkiizlər (جوزادوييكر gemini)، يئننگئچ Yengeç (سرطان- خرچنگ cancer)، آسلان Aslan (اسد-شير leo)، باشاق Başaq (سنبله-خوشه virgio)، اولگو Ülgü (ميزان- ترازو libra)، چايان Çayan (عقرب-كژدم scorpio)، اوخچو Oxçu (قوس-كمان saggitarius)، اوغلاق Oğlaq (جدي-بزغاله capricorn)، قووا Qova (دلودول aquarius)، باليق Balıq (حوت- ماهي pisces)

اون ايكي ايلخيلي تورك ييمي (آبيراج ايچينده كيلر فارسجا و اينگيليزجه قارشيليقلاردير): سيچان Sıçan (موش rat)، سيغير Sığır (گاوتر ox)، بارس Bars (بوزپلنگ tiger)، دوشان Dovşan (خرگوش rabbit)، كلته Kəltə (مارمولك dragon)، ايلان İlan (مار snake)، يونت Yunt (اسب horse)، قويون Qoyun

(گوسفند ram)، پیچین Piçin (میمون monkey)، تیوق Toyuq (مرغ خانگی rooster)، ایت It (سگ dog)،
دونوز Donuz (خوک pig)

بایراملارین آدلاری: آزر بایجان بودونجوندای بایراملارین آدلارینین بیر چوخو فارسجا آزی عربجه دیر. بو سورون کونئیده ده یاشانماقدایر. اویسا بایراملارین آدلاری کسینلیکله تورکجه و تورکجه دیل بیلگیسی قورالارینا اویقون اولمالیدیر. بایرام آدلارینین تورکجه سی وار اولماسا بیله، تورکجه قارشیلیقلارینین توره دیلمه سینه چابا گوسته ریلمه لیدیر: ارگه نه قون بایرامی Ərgənəqon Bayramı (نوروز)، آداق بایرامی Adaq Bayramı (عید قربان)، اودگونو سورو Odgünü Sürü (چهارشنبه سوری)، اوروجلوق بایرامی Orucluq Bayramı (عید فطر)، گزی گونو Gəzi Günü (سیزده بدر)، قیرخجا Qırxcə (چیلله)، دایانیشما گونو Dayanışma Günü (همرايلىك گونو)

میللی اولمایان سوی آدلاری دوزگه سی (سیستمی): گنه للیکله هر بیر اولوسون سوی آدلاری دوزگه سینین کوکو، او اولوسون دیلی، بودون بیلیمی (فولکلورو)، اوته یی (تاریخی)، سؤیله نجه لری (اوسطوره لری) و اکینجینه اولوب، پیسیکولوژی، روحیات و اونا حاکیم اولان سیاسی و ده یه رلر دوزگه سینین یانسیتماقدایر. تورک بودونون سوی آدلار دوزگه سی ده بو خالقین اوز دیل و اکینجینه سایقی، سئوگی و وورقونلوغونون اورونو و قالیبتیدیر. بو دوزگه تورک دیلینین چوخ گنیش اولان اولاناقلاریندان یارارلاناراق، اوزون بیر اوته کده یارانمیش و تورک بودونون یاشادیگی بولگه، گله نک، اینانچ و اولوسال دبلرینه اویقونلوق و اویوم ایچینده ده بییشیم و گلیشیمه اوغرامیشدیر. آنجاق بو وارسیل سوی آدلاری دوزگه سی، قوزئی آذربایجاندا گنچه ن سون ایکی یوزایلده دوغال اولمایان یاپای ندنلردن دولایی، ترکجه اوز تورک اولوسال اوزه لیبینی ایتیرمیشدیر. آذربایجان بودونجوندای سوی آدلاری دوزگه سینین تورک اوزه لیبینی ایتیرمه سوره جی او دنلی گنیشدیر کی دیشاریدان باخان یانسیز بیر گوزله مچی و آراشدیرماجینین، بورادا یاشایان خالقین سوی آدلارینا باخاراق، اونون اولوسال و تورک کیملیبینی آنلاماسی مومکون دئییلدیر.

آذربایجان بودونجوندای سوی آدلاری دوزگه سی کسینلیکله میللی اوزه لیکلر و ده گورکلولوکدن (ائستنتیزمدن) یوخسوندور. بو دوزگه ده سوی آدلاری، گنه لده کوک کلمه یه روسجاندان آلینمیش –اوو، -ائو -ev, -ov- آزی فارسجاندان آلینمیش –زاده zadə اکی ارتیراراق الده اندیلیر، اورنه بین: علیوو Əliyev، مردانوو Mərdanov، ایلزاده Əlizadə. ایشله دیله ن کوک آدلارین مطلق چوخونلوغو دا تورکجه یوخ، بلکه عربجه، فارسجا (حتتا پان ایرانیسمی چاغیریشدیران بیر سیرا آدلار اورنه بین داریوش، پرویز، زردوشت، سیاوش..) و سون زامانلاردا روسجایدیر. تورک کیملیبی آچیسیندان هر چنیشیت میللیبیکدن یوخسون و دیل ایله گورکلولوک باخیملاریندان یوخسول اولان بو ایلکه ل دوزگه، کسینلیکله گونئی آذربایجانداکی سوی آدلاری اوچون اورنه ک و اولگو اولمالیدیر.

سؤزلوک

ارکله ت: دؤولت
اکله مک: آرتیرماق، علاوه ائتمک
اکینج: کولتور
اوته ک: تاریخ
اورنه بین: مثلن
اوزگو: خاص، اوزونه مخصوص
اوزگون: اصل
اوزه نئی: هوس
اولچوت: منعیر
اوجقاروبا: دییاسپورا
اوجرا: چونکو

اورتاچاغ: اورتا عصر
 اوركه ن: هميشه، هر زمان
 اوره تمك: توليد ائتمك
 اوزلوق: صنعت، هونر
 اوزه رينده: حاققيندا
 اوستله نمك: عؤدهه سيئه آلماق
 اولاغان اوستو: قووق العاده
 اولقو: ايتتيفاق، حاديئه
 اولگو: اورنه ك، مودئل، ميزان
 اولوشدورماق: تشكيل وئرمك
 اويسا: حالبوكي
 اويقارليق: مدنيت
 اويقونسوز: موناسيب اولمايان
 اويقونلوق: تناسب
 اويماق: طايفا
 اوينام: رول
 اويوم: هارموني، هماهنگي
 اويوملو: هماهنگ
 ايته كله مك: تحميل ائتمك
 ايته م: ضرر
 ايچه رمك: شامل اولماق
 ايدي: هنج
 ايريم: ديققت
 ايريمله شديد مك: ديققله شديد مك
 ايزله نج: پيروقرام، برنامه
 ايشته: محض
 ايشله ك: راييج
 ائشيت: برابر
 ايلخي: حيوان
 ائلده م: لايبك
 ايلكه ل: بدوي
 ايلگه چ: ادا
 ائليك ائتمك: ايستتلا ائتمك
 ائليك: ايستتلا
 ائيله م: فعل
 ائيله ملئك: مصدر
 ائنجئ: اليفا
 آجيناچاقلي: ترحم آور
 آخين: هوجوم
 آد تاملاماسي: ايفاضي تركيب
 آراسيرا: بعض
 آراليق: فاصيله
 آزي: يا دا، و يا، ياخود
 آشال: روتبه
 آلان: ساحه
 آفيلاماق: ايدارك ائتمك
 آليشقانليق: عادت
 آلئنتي: ايقتئيباس
 آيريق: فرقلي
 آيراج: پارانتنز
 باغئلسيز: مستقل

باغلسيزليق: ايستقلال
بايري: آرخابيك
بتيك: متن
بليرتي: علامت، نشانه
بودون بيليم: فولكلور
بودون: خلق
بودونج: جومهوري، جومهورييت
بوگوش: فلسفه
بوندالي: سئكولار
بيچيك: حرف
بيچيم: شكيل، فورم
بيچيمله نديرمك: فرم دادن
بيله شگه: برآيند
بيله شيك: موركب
بيله: حتتا
بنلين: تهلوكة
بپرتلاشيق: درهم و برهم
تاباسي: رغنم
تابلاماق: قبول انتمك
تاخما آد: لقب
تاسارلاماق: طراحي كردن
تاساري: پيلان، طرح
تايين: عئيني
تايينجا: عئنين
تپگي: عكس العمل، واكنش
تركجه: سريع
تكيل: موفرد
تمل: اساس
توره تمك: ايجاد كردن
توپار: زومره، دسته
توتوجو: محافظه كار
توزه بيليمي: علم حقوق
توزه: حقوق
توغرالي: رسمي
تيكه ل: قيسي
چاغداش: مو عاصير
چوزوم: حل
چوخول: جمع
چوخولوق: اكثر بيت
چئويري: ترجمه
خاقان: شاه
دامقا: مهر
دنلي: قده ر
دونه نجه: مئوسيم
دورا: نوقطه
دوزگه: سيستم
دوزه نله مك: ترتيب دادن
دوغورقانليق: زابائي
دويقو: احساس
دويوم: عوقده
ديرچه لمه: رستاخيز

ديرگيلې: جانلي
ديشلاماق: طرد کردن
دنگي: کلمه
ديل بيلگيسي: قيرامئر
دئنه تيم: كونترول
دئنه ييم: تجروبه
ساليق: خبر
سانير: بورج (تقويم)
ساواشيم: مبارزه
ساوونماق: دفاع کردن
سايريليق: خسته ليك
سس بيليمي: فوننتيك
سوز داغار جيغي: دائره لغات
سومورگه چيليك: كولونيباليسم، ايستنعمار
سوي كوك: نبار
سويله نجه: افسانه، اوسطوره، ميف
سوره ج: روند
سوي آد: نام خانوادگي
سوي سوپ: سولاله
سويلولوق: اصالت
سويوت: مجرد
سئيره ك: نادر
قاپساماق: احتوا کردن
قارشين: رغم
قارفاشا: آشفنگي
قارما: هيبريد
قارماشا: كومپلنكس
قاليت: ميراث
قانيت: ثبوت
قاورام: مفهوم
قوراشديريم: تكنولوژي
قورال: قاعده
قوروم: موسسه
قولاي: آسان
قونو: موضوع
قونوم: موقعيت
قيسير: عقيم
قيناماق: سرزنش کردن
كسه: آياستروف
كسينليكه: مطلقن
كوكله شيك: كيلاسيك
كولتور: اكينج
كيب: قالب
گره كسينيم: احتياج
كنيز: نزال
گورك سوز: ادبييات
گوركسوز: چيركين
گوركولوك: استنتيزم
گوركول: ادبي
گوزله مجي: مشاهده گر
گوچه م: ظولم

گنده رمك: رفع كردن
گينه له مك: تئكرار لاماق
نسنه: شئي
وارسيل: زنگين، غني
وورقون: حئيران
هيم: اشاره، ايشارت
ياپماجا: صوتي
يارار: فايدا
يازيلي: مكتوب
يازيم: اورتوقرافي
يالين: ساده
يؤنته م: متد
يؤنه تگي: سيياست
يوخسول: فقير
يوخسون: محروم
يوز لاشماق: فاسد شدن
يئته رسيز: نارسا
يئتيريم: تبليغ، پيروپاقاندا
يئددجه: هفته
يئر بنده: حاقلي
يئكه تاساري
يئكه: سوپئر، مئقا
ييم: تقويم
يئني دنكي: نئولوژيسم
يئنجيل: مودرن
ييه له نمك: تصاحب كردن
ييه: صاحيب

Quzey Azərbaycan'ın Azərbaycanca'sı Güney Azərbaycan'ın Türkcə'si

Mehran Baharlı

Elgün-05 Ocaq- 2008- Siçan İli

Geçənlərdə Azərbaycan Buduncu (Cumhuriyyəti) televiziyaonlarında 2008 ilinin başından olmaq üzərə, Türkiyə Türkcəsi ilə yayınlanan izlənlərə (pıroqramlara) yasaq gətirildiyi salıgını (xəbərini) duyduq. Yasağın gərəkcəsi, bu “yabancı” dilin “Azərbaycanca”ya “itəm” (zərər) verdiyidir. Bu salıq Paniranist güclər tərəfindən böyük bir sevinc, İran və Güney Azərbaycan Türklüyü tərəfindənsə böyük bir üzüntü ilə qarşılandı. Azərbaycan Buduncunda Türkiyə Türkcəsinə gətirilən yasaq, bizim dilimizə gətirilən yasaqdır. Bu olay belə görülməli, belə alqılanmalı və bu üzdən də qınanmalıdır. Dilimizin adını (Türkcə) bilə bilməyən və onu qondarma “Azərbaycanca” diyə adlandıran Quzey Azərbaycanlı yetgililər, nəyin ona itəm verdiyini, nəyin ona yarar gətirdiyini necə anlayabilərlər?

Güney'in yazılı-görköl (ədəbi) dili, “Türkcə”dir, “Azərbaycanca” deyildir

Güney Azərbaycan tārixi bir yol ayrıcındadır. Günümüzdə Güney Azərbaycan və İran Türklüyünün oluşturmaq və biçimləndirməkdə olduđu görköl dil, təməl aldığı Güney Azərbaycan və İran'ın başabaşına sərpilmiş Türk budununun (xalqının) dili ilə, Azərbaycan və Türkiyə Budunları görköl dillərinin birləşməsindən ortaya çıxmaqda və daha doğrusu bu üçünün özgü və yeni biləşgəsidir. Bu üzdən onu “Yenicil (modern) Batı Oğuzcası” adlandıranlar da olmuşdur. Bu dil, özünə Azərbaycan Buduncu görköl dilini ülgü almamaqdadır. Güney'in görköl dili, hər iki qonşu ölkənin görköl dillərinə eşit aralıqda (məsafədə) durur və onların idi (heç) birisini tək başına öz görköl dili olaraq tablamır (qəbul etmir).

Ancaq Güney Azərbaycan və İran Türklüyü, Türkcənin sözdağarcığına yiyələnmə, öz Türk soykökünə qayıdış və dilimizi çağdaşlaşdırma (muäsirləşdirmə) və yenicilləşdirmə (modernləşdirmə) alanlarında (sähələrində), bunların idi (heç) birinə yiyə (sahib) olmayan Azərbaycan Buduncu deyil, Türkiyə Cumhuriyyətinin varsıl (zəngin) denəyimlərindən (təcrübələrindən) yararlanmaqda, orada əldə edilən qazanımları mənimsəməkdə, onları öz denəyimləri və öz qazanımları olaraq görməkdədir. Türkiyənin görköl və yazılı dili (Türkcə vəya Yeni Türkcə) və bu ölkədə törədilən yeni degilər (neolojislər) Güney'ə yeni kəlimələr sunabiləcəkdir çox önəmli bir qaynaqdır. Bu qaynaq özəlliklə yenicil bögüş (fəlsəfə), bilim, quraşdırım (teknoloji), tüzəbilim (huquq), ərklət (dövlət), soyut qavramlar və uzluq (sənət) kimi alanlarda olağanüstü dəyərlidir. Ayrıca budunumuzun Əraqda Türkman adı ilə yaşayan ucqarobası (diyasporası) ilə Türkiyə

sınırları içində yaşayan və sayıları milyonları aşan Azərbaycan Türkünün özlərinin yazılı-görköl dilləri olaraq Türkiyə tuğralı (rəsmi) dilini seçdikləri unutulmamalıdır. Güneydə - Azərbaycan Buduncunun tərsinə - xalqımızın özü və dilini Türkiyədə olduğu kimi və doğru olaraq ürkən (həmişə) “Türk” və “Türkcə” adlandırması da Güney’in kimi örnək aldığı açıqca ortaya qoyur. Son olaraq, İran və Güney Azərbaycanda Türk xalqının içində olduğu bugünkü ulusal (milli) oyanış və dirçəlmədə Türkiyə televiziyonlarının tək başına, hətta Quzey Azərbaycan’ın bağısızlaşmasından (istiqlalından) daha çox etgi və oynanı (rolu) olduğu da bilinən bir gerçəkdir.

Azərbaycanca, Türkcə deyildir. O Farsca-Ərəbcə-Rusca-Türkcə qarışımı yetərsiz və görksüz bir qarma (hibrid) dildir

Azərbaycan Buduncunun görköl dili, ağır biçimdə Farscadan etgilənmişdir. Bu etgi təkə dilə girən Farsca söz və tərkiblərlə sınırlanmamaqda, dil bilgisi alanını da içerməkdədir. Hər hansı bir dilin geniş bir biçimdə (şəkildə) başqa bir dilin dilbilgisi qural və yasaları etgisi altına girməsi, o dilin öz qurallarının altüst edilməsi və dərindən yara alması deməkdir. Bugün Azərbaycanda yayqın olan görköl dil, yanlışlarla dolu, yozlaşma və soysuzlaşmağa üz tutmuş bir dildir. Bu dil söz dağarcığı və dil bilgisi açılarından, Farscadan dərindən etgilənmiş və pozularaq yetərsiz və görksüz (çirkin) bir qarma dil halına dönüşmüşdür. Osmanlı aydın və seçginlərinin yaradıb işlətdikləri uydurma bir dil var idi. Bu dilə doğru olaraq “Türkcə” yerinə “Osmanlıca” deyilmişdir, uçra (çünkü) bu dil üç Farsca, Ərəbcə və Türkcə dillərinin yapmaca (sün’i) bir biçimdə yanyana gətirilməsindən olmuşdu. İndi Azərbaycan Buduncunda görköl (ədəbi) dil olaraq işlədilən Azərbaycanca da, qardaşı Osmanlıca kimi, hətta ondan daha bətər, gerçəkdə Türkcə, Farsca, Ərəbcə və Ruscanın qarışımından olmuş qarma- uydurma bir dil görüntüsü verməkdədir.

Azərbaycan və İranda Türkcənin geriləməsi, İsmayıl Xaqan (Şah İsmail) dönəmindən sonra başlamışdır. Bu dil tuğralı və ərklət dili olma qonumunu addım addım itirməklə birlikdə, Farsca və Ərəbcə dillərinin əzici və çox ağır etgisi altında qalaraq, başda bilim, bəgüş və uzluq olmaq üzərə, hər alanda öz doğurqanlığını itirib, neçə yüzil içində qısır və qarma bir dil halına gəlmişdir. Ardınca Gülüstan və Türkmançay anlaşmalarından sonra gələn son iki yüzildə, başqa bir dil, Ruscanın ağır etgisi altına girmişdir. Bugün Quzey Azərbaycanda idi bir dəyişiklik və düzəltməyə uğramadan, görköl və tuğralı dil olaraq tablanan dil, işte bu qısır-qarma dildir. Bu durum Güney’in, Farsların boyunduruğundan qurtulduqdan sonra, İran ərklətinin basqıları ilə yaranmaqda-yaradılmış olan uydurma “Azəri-Fazəri”ni öz görköl və yazı dili diyə tablamasına bənzər. Azərbaycan Buduncunda bu eybəcər dilə Türkcə yerinə Azərbaycanca deyirlər. Bizcə bu adlandırma olduqca yerində (haqlı) və doğrudur, uçra bu dili Türkcə adlandırmaq, Türkcəyə gücəm (zülüm) və sayqısızlıq olardı. Gerçəkdə Güney Azərbaycan və İranda Türk budununun qonuşduğu və burada biçimlənməkdə olan yenici və çağdaş görköl dilini “Türkcə” adlandırması, bu dilin Azərbaycan Buduncunun görköl dili olan “Azərbaycanca”dan ayrığı (fərqli) olduğunun ən çarpıcı və ən gözəl bir qanıtıdır (subutudur).

Azərbaycan Buduncunda işlədilən görköl dil və orada var ol[may]an dil anlayışı, Güney Azərbaycan və İran Türklüyünə ülgü və təməl alınmamalıdır. Özəlliklə görköl dil və söz

dağarcığı qonularında, Azərbaycan Buduncunun görköl dili – ondan yararlanılması gərəkdiiyinin tabası (rəğmən) – Güney üçün tək təmöl və qaynaq diyə görölməməlidir. Ötə yandan, Güneydə bu piciin dilin İran və Güney Azərbaycanın görköl və yazılı dili olmasını savunan və yetirim (təbliğ) edən Rus vurqunları və tutucularla əkinc (kültür) savaşıını aparılmalıdır.

Azərbaycan Buduncunda yenici dil anlayışı yoxdur

Azərbaycan Buduncunda Türk dilinin düşdüyü acınacaqlı durumun nədənlərini belə sıralayabilirik:

1- Dil anlayışı əksikliyi və dilin üzərində (haqqında) dövlət yönətgisinin (siyasətinin) olmayışı: Azərbaycan Buduncunda gənöl olaraq yenici dil anlayışı mövcud deyildir və özəlliklə ərklət, dilin qorunması və gəlişdirilməsi, yenicilləşdirilməsi, çağdaşlaşdırılması və dirgili (canlı) bir varlıq olaraq olanaq- yetənəklərinin çeşitləndirilib çoxaldılması ilə ilgili hər hansı bir yekə tasarı (master plan) və yönətgiyə yiyə deyildir.

2- Dilin adını dəyişdirmək: Azərbaycanda Rus sömürgəçiliyinin (qoloniyalisminin) yıxıcı etgisinin ən açıq izini, oradakı budun və dilin “Türk” və “Türkcə”dən qondarma “Azərbaycan” və “Azərbaycanca”ya, özü də könüllü olaraq dəyişdirildiyində görəbilirik. Azərbaycan Buduncunda bizim dilin Türkcə olduğı və Türkcənin də bizim dil olduğı düşüncəsi və inancı, idi bir vaxt ürəklərdə və beyinlərdə kök salabilməmişdir. İştə Türkiyə budununun dilini Azərbaycan xalqının dilinə “yabancı” sanan anlayış da, bu sömürgələşmə (qoloniyal) sayrılığın başqa bir bəliertisidir. (Azərbaycan və Türkiyə Cumhuriyətlərində budunların qonuşduğı dillər, ən azından dilbilmi baxımından, iki ayrı dil yox, bir dilin iki olduqca yaxın ləhcəsi sayılır). Bu açıdan Fars sömürgəçiliyi boyunduruğı altında yaşamasının tabası, qondarma “Azəri” və “Azəricə” adlarını mənimsəməyən, bəlkə onlara var gücü ilə təpgi göstərən Güney Azərbaycan, öz bağılsız ərkləti və yüzlərcə akademi, institut,yə yiyə olan Quzey Azərbaycandan, bu açıdan daha irəlidə və ulusal kimliyinə bağılraq durumdadır.

3- Dildən özgün Türkcə sözləri dıslamaq: Azərbaycanca dilində, dilimizdə var olan minlərcə özgün Türkcə degiyə (kəliməyə), özbaşınalıqla bayrı (arxayik) damqası vurulmuş, bunlar yazılı və danışıq dillərindən dıslanmışdır. Bu yaxlaşım la da özləri demişkən “bu qədər zəngin dilimizi, miskin günə salıblar” (bu dənli varsıl dilimizi, yoxsul günə salıblar). Gəlinən bugünkü durum, Azərbaycan Buduncunda yazarların çoxunun, öz yazılarını toplamı 100-400 degini gəçməyən sısqə bir sözdəğarcığı köməyi ilə - bunun da yüzdə doxsanı Farsca, Ərəbcə, Rusca sözlərdən oluşmaqdadır – yazmalarıdır. Ötə yandan Azərbaycan Buduncunda Türkcə quralları təmölində (əsasında) yenidegi törətmə yolu sürəci durdurulmuş, onun yerinə arasıra Farsca əklərdən kömək alaraq yeni sözlər törətmə yolu mənimsənmişdir. Törədilən belənçi sözcüklərin önəmli bölümü isə, dilbilgisi baxımından yanlışıqlarla doludur.

4- Farsca etgisini qorumağa çalışmaq: Azərbaycan Buduncunda ortaçağ Azərbaycan seçginlərinin alışqanlıqlarının davamında, hələ də Fars dili və görksözünə (ədəbiyatına) qarşı bir çeşit vurqunluq (heyranlıq) duyqusu və aşığılıq düyümüqarmaşası (üqdəsi

kompleksi) vardır. Onlara görə dilimizdə Farsca deqi, tərkib və hətta dilbilgisi qurallarını işlətmək, bir çeşit aydınlıq, soyluluq və yüksəklik bəlirtisidir. Güney'in tərsinə, Azərbaycan Buduncu doğrudan Fars sömürgeçiliyi və oradakı dil də Fars dili tərəfindən yox edilmə belini (təhlükəsi) ilə qarşı qarşıya qalmamışdır. Bu isə onların, Farscanın dilimiz üzərindəki olumsuz etgilərinə vurdum duymaz davranma, hətta Farsca deqi və dilbilgisi qurallarını özlərininki sanmalarının başqa bir nədənir.

5- Rusca etgisini qorumağa çalışmaq: Sözsüz keçmişdə Rus dili, görksözü və uyqarlığının (mədəniyyətinin) Azərbaycan'ın çağdaşlaşma, yenicilləşmə, bundalı (seküler) və eldəmləşmə (layikləşmə) və batıya yaxınlaşmasında önəmli yarar və payı olubdur və gələcəkdə də olacaqdır. Ancaq bu gerçək, dilimizin Rus dili tərəfindən elik olunması (istila edilməsi) gərəkdii anlamına gəlməz. İki yüz ilə yaxın Rus sömürgeçiliyi altında yaşamaq, Azərbaycan Buduncu seçginləri arasında, dilimiz, abecemiz (əlifbamız) və görksözümüz üzərində Rus etgisini qoruma və yaşatmağa çabalayan yerli bir toparın (zümrənin) yaranmasına nədən olmuşdur. Bugün Azərbaycanda budunumuz və dilinin ulusal-tarixi adlarını "Türk" və "Türkcə"dən, "Azərbaycan" və "Azərbaycanca"ya dəyişdirməyi savunanlar, işte bu Rus sömürgeçiliyinin yerli qalıntılarıdır.

Azərbaycancanın Sorunları

Yuxarıda sıralanan nədənlərdən dolayı, günümüzdə Azərbaycanca və ya Azərbaycan Buduncunda işlədilən görkül dil, bir çox yöndən sorunlu, olduqca yetərsiz və hətta ölüşgəməyə üz tutmuş bir dildir. Bu sorunlar və onlara irim (diqqət) yetirməmə və dillə ilgili gənəl olaraq idi bir yönətgi və anlayışa yiyə olmamaq, oradakı durumu daha da ağırlaşdırmışdır. Anılan sorunlu yönləri belə sıralayabilirik:

- 1- Abece (əlifba) sorunları
- 2- Yazım (ortoqrafi) sorunları
- 3- Dilbilgisi sorunları
- 4- Söz dağarcığı sorunları

Bu sorunların çözümlərinə qıssaca toxunmaq istərsək:

- 1- Abece əksiklikləri gedərliməlidir. Nazal Ññ, duralı (nüqtəli) Ққ və kəmə himi “ ’ ” (apastrof işarəti) abeçeyə artırılmalı, uzun “â” səsi yazıda işlədilməlidir.
- 2- Rus yazımını ölçüt alma alışqanlığı bırxılmalı, yazım yanlışlıqları düzətilməlidir.
- 3- Farsca sözcüklərin söz dağarcığına girməsi denətim (kontrol) altına alınmalı, əski Türkcə və çağdaş ləhcələrimizdə var olan sözcüklər gənə görkül dilə qazandırılmalı, sözcük törətmə sürəci yenidən başladılmalıdır....
- 4- Dilimizdə işlədilən Fars dilbilgisi qurallarının, özəlliklə ilgəç (ədat), ək, ...'nin (bə, ki, ta, -kar, -gər, -pərəst, -pərvər, -şünas, -xana, -pərvər, -bin, ...) qullanılması bütünüylə durdurulmalıdır.

Aşağıda Azərbaycan Buduncunun "Azərbaycanca" adlanan görkül dilində var olan bir sıra yanlışlıqlar sıralanmış və Türkcədəki düzgün qarşılıqları ayırac (parantez) içində verilmişdir.

Abece Sorunları

1- Azərbaycan və Türkiyə Budunclarının Latin abeceləri, Güneydə gözü qapalı tablanmamalı, bu iki ölkənin denəyimlərinə yararlanaraq İran və Güney Azərbaycan Türklüyünə daha düzgün, daha məntiqli və daha əksiksiz bir abece düzənlənib yaradılmalıdır. Oluşdurulacaq yeni Latin abece, Azərbaycan Türklərinin bütün altquruplarını – İran'ın quzeybatısı (Güney Azərbaycan), İran'ın güneyi (Qaşqayyurd), İran'ın quzeydoğusu (Afşaryurd) və Əraq Türkman ucqarobasını - qapsayacaq biçimdə təsərlənib düzənlənməlidir. Oluşdurulduqdan sonra da Güney Azərbaycan və İran Türklərinin Latin Abecəsi, sürəkli olaraq gözdən keçirilməli və yalnız Türk dilinin özəllik və gərəksinimləri təməlinə gəlişdirilməlidir.

2- Azərbaycan Buduncunun yeni Latin abecəsinə gəlinə, bu əlifbadakı sorunlar, biçiklərin (hərflərin) yanlış sıralaması, nazal (*Ññ*), nüqtəli (*Ƙƙ*) biçikləri və kəsə “ ’ ” himinin olmayışı, və yazarkən uzun “*a*” hərfinin işlədilməməsi olaraq özətlənəbilər. Güney'in latın abecəsində bu əksiklik və yanlışlıqların düzəldilməsi gərəklidir:

Abece sıralaması: Azərbaycan Buduncunun 1991 ilində Latin abecəsinə gəçişi tikəl (qismi) olmuşdur. Beləki Latin biçiklər tablanmış, ancaq biçiklərin sırası hələ də Rus-Kiril abecəsində olduğu təkindir. Bu abecedə, bütün Latin kökənli abecələrin tərsinə, “X” biçiyinin yeri abecənin sonlarında “V” biçiyindən sonra deyil, abecənin başlarında “H” biçiyindən sonradır. Habelə “Q” biçiyi “P” biçiyindən sonra deyil, abecənin ortasında “K” biçiyindən sonra gəlir:

Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Əə, Ff, Gg, Ğğ, Hh, **Xx**, Iı, İi, Jj, Kk, **Qq**, Ll, Mm, Nn, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, Yy, Zz

Bu nədənə Azərbaycan Buduncunun abecəsi gərəkdə yarı latın (hərflərin biçimi), yarı Kiril (biçiklərin düzülüşi) azı (vəya) qarma bir abecedir. Bu isə özəlliklə sözlük və bilgisayar ortamlarında sözlərin düzülüşündə ciddi sorunlar yaradıb, onları altüst edərək kullanılmaz hala gətirir. Bu üzdən Güneydə Latin abecəsində biçiklərin sıralaması Azərbaycan Buduncunda olduğu kimin deyil, uluslararası Latin biçikləri sıralamasına uyumlu olmalıdır.

Güney Azərbaycan- İran Türklüyünün Bütünləşdirilmiş Latin Abecəsi: Otuzdörd Biçik və Bir Him

Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Əə, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Iı, İi, Jj, Kk, **Ƙƙ**, Ll, Mm, Nn, **Ññ**, Oo, Öö, Pp, **Qq**, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, **Xx**, Yy, Zz, ‘

“Gəviz Nñ”si biçiyinin olmayışı: “Gəviz Nñ” (“nasal n”, “üç nüqtəli ke”, “ng”, “kaf-i Türki”, “kaf-i nuni”, “nun-i çənnə”) Türklərə özgül bir səsdir. Ən əski çağlardan bəri günümüzdə gəlib ulaşmış olan bu səs, dilimiz və budunumuzun əski Türkcə və əski Türklərə bağlı olduğunun ən sağlam qanıtlarından biridir. Geçmişdə (ڭ) ilə göstərilən bu səs, çağdaş Ərəb köklü Türk abecəsində (نگ) biçimində göstərilir. Azərbaycan Buduncunun yeni Latın abecəsində isə dilimizdə var “Nñ” səsini qarşılayacaq idi bir biçiyə yer verilməyibdir. Oysa (halbuki) bu biçik Musavat dönəmi və sonrasındakı Latın abecedə öz yerini almışdı. Ayrıca “Nñ” səsi ən əski və əski Türkcə, hətta Sümer kimi Pırototürk dillərdə, habelə Türk görkül və kökləşik (qılasik) bətiklərdə (mətinlərdə) və Azərbaycan Türkcəsinin bir çox çağdaş ləhcəsində özəlliklə kəndlər və oymaqlar arasında işləkdir (İran’ın güneyində Qaşqay, Güney Azərbaycan’ın Sava və Sulduz, Quzey Azərbaycan’ın Qazax, Qarabağ, Gəncə, Ayrım, Nuxa, Zaqatala, Qax,, Xorasan’ın Sərvilayət, Bam Səfiabad, Cölgəruş, Gərivən, Bocnurd, Cüveyn, Çağatay, ləhcələrində). Dolayısı ilə ən əski və əski Türkcə bətiklərin yazıb oxumasını və Türk dilinin İran və Azərbaycandakı çağdaş ləhcələrində yaranan görkül və folklor yaratların səbt və oxunuşunu qolaylaşdırmaq (aşanlaşdırmaq) və irimləşdirmək (dəqiqləşdirmək) üçün, “Nñ” biçiyinin Güney’in Latın abecəsinə əklənməsi gərəklidir.

Duralı (Nüqtəli) “Kk” biçiyin olmayışı: Dilimizdə qalın və incə olmaq üzərə iki ayrı “k” və “k̄” səsləri vardır. Bunlar “*Qadr*” və “*Kənd*” degilərində olan səslədir. Qalın azı duralı “k̄” səsi, başda Avrupa dilləri olmaq üzərə daha çox yabancı degilərdə işlədilir. Bu iki səs arasına (bə’zən) kəlimələrə ayrıq anamlar verirlər, örnəyin incə “K” ilə söylənən “*Kola*” kiçik bağevi anlamında və qalın “K̄” ilə söylənən “*Qola*” bir içəcək (qoşaçola) adıdır. Azərbaycan Cumhuriyəti Latın abecəsində, dilimizdə var olan bu iki fərqli “k” və “k̄” səsləri tək bir biçiklə göstərilir. Bu iki ayrıq səs, Azərbaycan Türkcəsində var olduqlarına görə, kəsinliklə Latın abecəmizdə də öz ayrıq yerlərini tapmalıdırlar.

Kk: Bök, Buradakı, Kakıl, Kal, Kamaş, Kağaz, İki, Kəleybər, Kənd, Kərəm, Kilim, Kişi, Kola, Kor, Kosa, Kömək, Kömür, Küçə, Küt, Ördək, Təkər, Üzük
K̄k̄: Aqord, Doqtor, Eqonomi, Folklor, Qabinet, Qadr, Qampanya, Qanada, Qaraqter, Qarmen, Qazino, Qolombiya, Qomando, Qontrol, Qosmos, Quçuq, Qulub

Uzun Ââ biçiyin yazıda işlədilməməsi: Çağdaş Türkcədə, Türk kökənli sözcüklərdə “uzun â” səsi yoxdur, ancaq bu səs yabancı sözcüklər özəlliklə Farsca və Ərəbcədən dilimizə girmiş degilərdə vardır və dilimizdə də tayınca (eynən) işlədilir. Azərbaycan’ın yeni Latın abecəsində isə “uzun â” biçiyi və səsinin varlığı tablanmamış və buna ək olaraq yazılı dildə də bu biçik işlədilmir. Oysa Türkiyədə olduğu kimi, abecedə ayrıca göstərilməsə də, uzun â’dan, ən azından yazıda, özəlliklə əski və kökləşik bətiklərdə yararlanmaq gərəkir.

Örnəyin “*Nâminə*” degisi uzun â ilə söylənməsinə tabası, qıssa a ilə (naminə) yazılır. (dilimizdə bu Farsca degini işlətməyə gərək yoxdur. Onun yerinə Türkcə “*adına*” degisi

işlədiləbilər). Habelə dilimizdə işlədilən “nâmə”, “-xâne”, “-zâde”, “-vâri” kimi Farsca degi və əklər də Azərbaycanca uzun â ilə söylənmələrinin tabası, yanlışlıqla qıssa a ilə yazılırlar.

Bu iki ayrı “a” və “â” səsləri bir sıra durumlarda degilərə ayrıq anlamlar yükləyəbilər: *asan* (Türkcə asmaqdan), *âsân* (Farsca rahat anlamında); *bala* (Türkcə kiçik), *bâlâ* (Farsca yuxarı anlamında); *alam* (Türkcə almaqdan), *âlâm* (Ərəbcə dərdlər anlamında); *yar* (Türkcə yarmaqdan), *yâr* (Farsca yoldaş anlamında); *azar* (Türkcə azmaqdan) *âzâr* (Farsca əziyyət anlamında);

Ayrıca Azərbaycan Buduncu yazımında Farsca və Ərəbcə kökənli adlardakı uzun “â” səsləri də yanlışlıqla Türkcə qıssa “a” ilə göstərilir: Babək (*Bâbək*), Adil (*Âdil*), Cavid (*Câvid*), Hadi (*Hâdi*), ...

Başqa örnəklər (ayırac içindəkilər doğru, ayırac dışındakılar Azərbaycan Cumhuriyyətindəki yanlış yazılışdır):

adət (*âdət*), adi (*âdi*), Adil (*Âdil*), alam (*âlâm*), ali (*âli*), alim (*âlim*), asan (*âsân*), azar (*âzâr*), Babək (*Bâbək*), bala (*bâlâ*), Cavid (*Câvid*), dahi (*dâhi*), Hadi (*Hâdi*), hakim (*hâkim*), halə (*hâlâ*), kafi (*kâfi*), malik (*mâlik*), naminə (*nâminâ*), qanun (*qânun*), sabiq (*sâbiq*), tabe (*tâbe*), tarix (*târix*), vasitə (*vâsitâ*), xanəndə (*xânəndâ*), yar (*yâr*)

Apastrofun (kəsənin) olmayışı: Azərbaycanda tablanan Latın abecesinin ən böyük əksikliklərindən biri də kəsə himinə yer verməməsidir. Bu isə dilimizin yazımında çox böyük qarqəşə və pırtlaşlığa yol açmaqdadır.

Deği içində: Örnəyin bu abecedə aşağıda göstərilən ikili degilər tayın (eyni) biçimdə yazılır. Oysa bunların anlamları və doğru yazılışları bütünüylə ayrıqdır:

bədən (بدن)-bə'dən (بعدا); bəzən (Türkcə bəzənməkdən)-bə'zən (بعضا); ələm (علم، الم)-ə'ləm (علم daha bilgili), əza (عزا)-ə'za (اعضا), mədəni (uyqar anlamında)-mə'dəni (معدي); məlul (ملول)-mə'lul (معلول); mən (من)-mən' (منع); mərəz (مرض)-mə'rəz (معرض); şer (شئر aslan)-şer' (شئر); təmir (dəmirin əski söylənişi)-tə'mir (تعمير), tən (تن)-tə'n (طعن); tənə (تنه)-tə'nə (طعنه)

Başqa örnəklər (ayırac içindəkilər doğru, ayırac dışındakılar Azərbaycan Bucundakı yanlış yazılışdır):

bədən (*bə'dən*), bəzən (*bə'zən*), bəzi (*bə'zi*), dava (*dâ'va*), dəvət (*də'vət*), edam (*e'dam*), élan (*e'lan*), etina (*e'tina*), etibar (*e'tibar*), etibarən (*e'tibarən*), etiraf (*e'tiraf*), etiraz (*e'tiraz*), ezam (*e'zam*), əla (*ə'la*), istedad (*iste'dad*), istefa (*iste'fa*), löbət (*lö'bət*), meyar (me'yar), məbəd (*mə'bəd*), mədəni (*mə'dəni*), məlul (*mə'lul*), məlum (*mə'lum*), məlumat (*mə'lumat*), məmur (*mə'mur*), mən (*mən'*), mənə (*mə'na*), mənəli (*mə'nalı*), mənəvi (*mə'nəvi*), mənə (*mə'ni*), məsud (*məs'ud*), mərəz (*mə'rəz*), mərifət (*mə'rifət*), məruz

(mə'ruz), məruzə (mə'ruzə), məşəl (məş'əl), məyus (mə'yus), məzun (mə'zun), möcüz (mö'cüz), mömin (mö'min), mötəbər (mö'təbər), nəşə (nə'sə), səy (sə'y), sürət (sür'ət), şer (şe'r), şöbə (şö'bə), tabe (tabe'), təbir (tə'bir), təcili (tə'cili), təlim (tə'lim), təmin (tə'min), təminat (təminat), tən (tə'n), tənə (tə'nə), təsir (tə'sir), tətıl (tə'til), təxir (tə'xir), təyin (tə'yin), yəni (yə'ni)

Deği sonunda: Azərbaycan Cumhuriyyətində tablanan yeni abecedə kəsə himi olmadığından dolayı, özəl adlar və onlardan sonra gələn bir sıra əklər bitişik biçimdə yazılır və bu da yanlış anlamalara yol açır. Örnəyin bu abeçeyə görə iki ayrış anlamı olan “Bâbək'i” (Baybək'i öldürdülər) və “Bâbəki” (Baybək'ə mənsub, Baybək'ə bağlı), “Əli'ni” (Əli'ni gördüm) və “əlini” (əlini tutdum), “Təbrizi” (soyadı) və “Təbriz'i” (Təbriz'i özlərdim) degiləri tayın (eyni) biçimdə yazılır.

Yazım Sorunları

Görüləcəyi kimi, Azərbaycan Buduncunda tablanan yazımdakı sorunların böyük bölümü, bu yazımda Türkcənin yapısı və gərəksinimləri yerinə, Rusca yazımını təməl almaqdan qaynaqlanmaqdadır.

~~~~~

Deği başındakı “İ”lər: Azərbaycan Buduncunda tablanan yazımda kəlimə başındakı bir sıra “İ”lər, Ruscanın etgisi ilə “İ” olaraq yazılır. Bu bütünüylə yanlış bir tutumdur:

ışığı (ışığı), ıldırım (ıldırım), ilxı (ilxı)

Azərbaycan Buduncu dilində Ruscanı yansılama dəbi o dənli kök salmışdır ki hətta “Texas” kimi ingilizcə kəlmələr “Texas” və nə “Tekzas” şəklində tələffüz edilir.

~~~~~

Deği başında gətirilən iki, üç, azı dörd ünsüz: Türkcədə idi bir deyi iki ünsüzlə başlamaz. Ancaq Azərbaycan Buduncunda tablanan yazımda, özəlliklə deyin başında – gətirilməməsi gərəkdii halda – iki hətta üç ünsüzün gətirilməsi kimi bütünüylə yanlış olan durumlarla qarşılaşırıq:

Avstriya (Avusturya), konfrans (konferans), plan (pilan), plov (pilov, pılav), prinsip (pirinsip), prioritet (piriyoritet), problem (piroblem), proqram (piroqram), qrammatik (qıramatik), qrup (qurup), Rza (Rıza), srağa (ısrağa), stəkan (istəkan), strateji (istirateji), struktur (isturuktur), Tbilisi (Tibilisi), Nyu-York (Niyu York), Vyana (Viyana), Xristian (Xıristiyan)

“Aa” və “İİ” biçiklərini yanyana gətirmək: Azərbaycan Buduncunun tabladığı yazımda, Rus yazımına uyaraq arxa arxaya gələn “i” və “a”larla qarşılaşırıq. Oysa bunların arasında kəsinliklə bir “y” biçiyi artırılmalıdır. (Yabancı olan bu degilərin çoxunun dilimizdə Türkçə qarşılığı var olduğundan dolayı, işlədilmələrinə görə yoxdur):

aid (*âyid*), auksioner (*aқsioner*), bioqraf (*biyoqraf*), dair (*dâyir*), dialekt (*diyalekt*), dialoq, (*diyaloq*), diaspor (*diyaspор*), fiasko (*fiyaskо*), funksioner (*funқsioner*), institusional (*institusiyonal*), İordaniya (*İyordaniya*), kainat (*kâyinat*), konfedensial (*қonfedensiyal*), konvension (*қonvensiyon*), material (*materiyal*), media (*mediya*), nail (*nâyil*), potensial (*potensiyal*), prioritet (*piriyoritet*), professional (*pirofesiyonal*), radiasiya (*radiyasiya*), region (*regiyon*), social (*sosiyal*), tualet (*tuvalet*), variant (*variant*), vəsait (*vəsayit*), zəif (*zəyif*), Xətai (*Xətâyi*)

Yanlışlıqla qoşalanan biçiklər: Azərbaycan Buduncunda tablanan yazımda, Rus qaynaqlı degilərdəki qoşa biçiklər Türk dilimizin yazımını pozmaq bahasına olsa da, tayınca qorunur. Oysa Türkçə yazımında bunlar kəsinliklə tək bir biçik olaraq göstərilməlidirlər, uçra tək səsle söylənirlər. (Yabancı olan bu degilərin çoxunun dilimizdə Türkçə qarşılığı var olduğundan dolayı onların işlədilməsinə görə yoxdur):

akkord (*aқord*), assambleya (*asambleya*), assosiasiya (*asosiyasiya*), attaşə (*ataşə*), brüssel (*Bürüsel*), dollar (*dolar*), effektiv (*efektiv*), hobbi (*hobi*), intellektual (*intelektual*), klassik (*қlasik*), kollektiv (*қolektiv*), komissar (*қomisar*), komissiya (*қomisiya*), korrupsiya (*қorupsiya*), lobbi (*lobi*), missiya (*misiya*), professor (*pirofesor*), prosse (*pirose*), qrammatik (*qıramatik*), rejissor (*rejisor*), repressiya (*represiya*), sessiya (*sesiya*), ssenari (*senari*), terror (*teror*)

Tirə'nin (-) yanlış qullanımı: Azərbaycan Buduncunda tablanan yazımda tirə imi (defis işarəti) çox geniş bir şəkildə və çox vaxt da gərəksiz yerə qullanılmaqdadır:

1- Tirə'ni ad tamlamalarında (izafi tərkiblərdə) yanlış qullanmaq: Azərbaycan Buduncu yazımında “i” səsi verən Farsca söz birləşmələrindəki kəsre, ilk degiyə yapışdırılıb və ondan sonra bir “-“ imi artırılaraq iki degi birbirinə bitişik yazılır. (tərzi-hərəkət) Bu, məntiq baxımından yanlış olmaqla birlikdə, uzun bir tərkibin törədilməsinə nədədn olur. Bu sorun özəlliklə söz birləşməsinin ikidən artıq degidən oluşduğı vaxtlar, örnəyin (məsələ) “pənbeyi-dağı-cunun”, “tarixi-ali-osman” söz birləşmələrində olduğü kimi, özünü daha görksüz və qabarıq biçimdə göstərir. Bu yöntem yanlışdır və ad tamlamalarındakı degilər birbirinə bitişik yazılmalıdırlar, ayrıca tirə (-) ilk degi və ondan sonra gələn “-i” arasına artırılmalıdır.

bərgi-gül (*bərg-i gül*), həddi-buluğ (*hədd-i buluğ*), nəzmi-nazik (*nəzm-i nâzik*), nöqtəyi-nəzər (*nöqte-yi nəzər*), pənbeyi-dağı-cunun (*pənbe-yi dâğ-i cunun*), qeyri-adi (*qeyr-i âdi*), qeyri-bərabər (*qeyr-i bərabər*), qeyri-fars (*qeyr-i Fars*), sui-istifadə (*su-i istifâde*), tarixi-

ali-osman (*Târix-i Âl-i Osman*), tərcümeyi-hal (*tərcümə-yi hal*), tərz-i-hə rəkət (*tərz-i hərəkət*)

2- Tirə'ni birləşik degilərdə qullanmaq: Azərbaycan Buduncu yazımında, bir çox yerdə işlədilməsinə gərək olmayan durumlarda tirə imi qullanılır:

ola-ola (*ola ola*), düşüb-düsməyəcəyi (*düşüb düşməyəcəyi*), edilib-edilməməsi (*edilib edilməməsi*), bir-biri ilə (*birbiri ilə*),

3- Qıssaldılmış adlarda gərəksiz tirə imi: Azərbaycan Buduncu yazımında, bir sıra sözlərin qıssaldılmış biçimində, sözün düşən orta bölümü yerinə tirə imi qoyulur. Örnəyin “doğtor”un qıssaldılmış biçimi olan “dr” yerinə, “d-r” yazılır. Bu yontəm gərəksiz və uyqunsuzdur.

4- Tirə'ni qullanılması gərəkdii yerdə qullanmamaq: Azərbaycan Buduncu yazımında bir sıra durumlarda isə tirə qullanılması gərəkdiiinə qarşın qullanılmır.

Noqtəyinəzərindən (*Noqte-yi nəzərindən*)

Özəl adları böyük biçiklərlə başlamamaq: Azərbaycanda tablanan yazımda, özəl adlar çox vaxt kiçik biçiklərlə başladılır. Oysa bütün özəl adların böyük biçiklərlə başlaması gərəkir:

azərbaycan (*Azərbaycan*), ərəb (*Ərəb*), fars (*Fars*), ingilis (*İngilis*), islam (*İslam*), rus (*Rus*), türk (*Türk*), türkiyə (*Türkiyə*)

Târixi şəxsiyətlərin adlarındakı aşal (rütbə), taxma ad (ləqəb) və bənzərləri: Azərbaycan Buduncu yazımında, târixi şəxsiyətlərin adlarında gələn “Mirzə”, “Şah”, “Ağa”, “Xan”, “Xanım” və bənzəri aşal, taxma ad və ikinci sırada gəlinə, kiçik biçiklərlə yazılır. Oysa bunlar o şəxsiyətlərin adlarının bir bölümüdür və böyük biçiklərlə yazılmaları gərəkir:

Abbas mirzə (*Abbas Mirzə*), Nadir şah (*Nâdir Şah*), Abbasqulu ağa (*Abbasqulu Ağa*), Fətəli xan (*Fətəli Xan*), Heyran xanım (*Heyran Xanım*)

Târixi şəxsiyətlərinin adlarını Farsca yazma alışqanlığı: Azərbaycan Buduncu görkül dilində, bir sıra târixi şəxsiyətlərin adları Fars biçimi təməl alınaraq və yanlış yazılır. Örnəyin “Bâbək” adı uzun â ilə söylənilib qıssa a ilə yazılır. Oysa Farsca kökənli *Bâbək* adının doğru yazılışı, söyləndiyi kimi uzun â ilə olmalıdır (Bu adın Türkcəsi *Baybək*’dir). Habelə Türk xaqan, ərklət və soysopların (sülalərin) çoxunun adı da Farsca biçimi ilə yazılır. Örnəyin “Səlcuqi” (*Səlcuqlu* yerinə), “Qəznəvi” (*Qəznəli* yerinə), “Səboktəkin” (*Sübək Tigin* yerinə)

Babək (*Bâbək*, *Baybək*), Bөрküyarıq (*Bәrk Yaruq*), Elxani (*Elxanlı*), Səboktəkin (*Sübək Tigin*), Səlcuqi (*Səlcuqlu*), Qəznəvi (*Qəznəli*), Yusif (*Yusuf*), Yunis (*Yunus*)

~~~~~

Yanlış yazılan coğrâfi adlar: Azərbaycanda işlədilən yazımda Rus dilindəki biçimlərə bağlı qalmaq nədəni ilə, çoxu zaman coğrâfi adların yanlış yazıldığını görürük. Adların yanlış yazılışı, Türk kökənli və ya Azərbaycan coğrâfi adlarında da görülür:

Bolqarıstan (*Bulqarıstan*), Musel (*Musul*), Qəzza (*Qəzzə*), Urmıya (*Urmu*), Yerevan (*İrəvan*)

~~~~~

Qıssaldılmış adlardan sonra ara verməmək: Azərbaycanda tablanmış yazımda qıssaldılmış adlardan sonra gələn dura (nüqtə) və ondan sonrakı deqi arasında ara (fâsilə) verilmir. Bu yanlışdır və qıssaldılmış kəliməni göstərən biçikdən sonra gələn dura ilə ondan sonrakı deqi arasında bir ara verilməlidir:

A.Əmrahoğlu (*A. Əmrahoğlu*), Ə.Seyidov (*Ə. Seyidov*), H.Əhmədov (*H. Əhmədov*), N.Mollayev (*N. Mollayev*)

~~~~~

“Qq”ləri “Ğğ” yazıb söyləmək: Azərbaycan görkül dilində Fars səsbilimi (fonetiği) etgisi ilə, Q’lərin bir çoxu yanlış olaraq “Ğ” şəklində söylənir və yazılır:

Kaşğari (*Qaşqarlı*), sayğı (*sayqı*), sorğu (*sorqu*), uyğun (*uyqun*), Uyğur (*Uyqur*), vurğu (*vurqu*)

~~~~~

“Kk”ləri “Hh” vəya “Yy”, “Qq”ləri “Xx” vəya “Ğğ” olaraq söyləmək: Azərbaycan görkül və özəlliklə sözəl dilində kəlimə sonundakı “K”lərin çoxu “H” vəya “Y” olaraq söylənir. Örnəyin “*etmək*” yerinə “*etməy*”, “*demək*” yerinə “*deməy*”, “*yüksək*” yerinə “*yüksəh*”, “*böyük*” yerinə “*böyüh*”, “*bilmərik*” yerinə “*bilmərih*”, “*gəldikdən*” yerinə “*gəldihdən*”, “*istirik*” yerinə “*istirih*”, “*eyləməliyik*” yerinə “*eyləməliyih*”, “*maraq*” yerinə “*marax*, *marağ*”. Bu işə görkül dili yerəl ağızlar düzeyinə çəkərək, onu son dərəcə görksüzləşdirir (çirkinləşdirir).

Bu başlıq altında rəsmi dildə belə ağız dilini qullanaraq işlədilən “bunnan” (“*bundan*” yerinə) və ədəbi dildə qəbul edilən “isti” (“*issi*”, “*ısı*” yerinə) kimi durumları da əkləyəbilərik.

~~~~~

Biləşik eyləmləri (mürəkkəb fe’lləri) aralı yazmaq: Azərbaycan yazımında “-bilmək” yardımçı eyləm-əki ilə oluşturuılan biləşik eyləmlər aralı yazılır. Bu yanlışdır, uçra aralı

yazılan “bilmək” eyləmi (bilgili olmaq) anlamındadır. Oysa biləşik eyləmlərdəki “-bilmək” eyləmi, ək görəvini üstlənmiş və bacarmaq anlamındadır. Belənçi eyləm-əklər, Türkiyə Türkcəsində olduğu kimi fe’lə yapışıq yazılmalıdır:

ola biler (*olabilər*), verə bilmir (*verəbilmir*)

Avrupa qaynaqlı sözlərin sonuna gətirilən gərəksiz “a” lar: Azərbaycan görköl dilində Rus dili etgisi sonucunda çox sayıda Avrupa qaynaqlı degilərin sonuna “a” azı “ya” gətirilir. Bu, Güney dili üçün tanış olmayan durum və gərəksiz yüküdür.

akademiya (*aqademi*), forma (*form*), formula (*formul*), norma (*norm*), partiya (*parti*),

Dilbilgisi Sorunları

Azərbaycan görköl dili, dilbilgisi (qıramer) baxımından da Farscanın ağır etgisi altındadır. Bu ağır etgi, Azərbaycancanın Türk dilbilgisinə tərs olan bir çox Farsca nəhv ilkə (qayda) və qurallarını mənimsəməsinə gətirib çıxartmışdır. Bu sayrılıqlı olqu özünü Farsca “ki”, “bə-be” kimi ilgəclərin geniş biçimdə işlədilməsi, Türkcə “mi”nin işlədilməməsi, səs uyumuna uymamaq, ... kimi durumlarda ortaya çıxır. (Bunların böyük bir bölümü -dilin yozlaşması, xalqın Farslaşması bəliertisi olaraq- Güneydə danışılan ləhcələrdə də görülür):

Farsca “ki” ilgəcini (ədatını) işlətmək: Azərbaycan Buduncunun yazılı və sözəl dilində Farscanın ağır etgisindən dolayı, Farsca “ke” ilgəci olağanüstü geniş bir ölçüdə kullanılır. Bu işə bütünüylə dilimizin Türk kimliyini pozur və görköl baxımdan ona ilkəl və görksüz bir görüntü verir. Türkcədə Farsca “ke” ilgəci çox seyrək olan gərəkli durumlar dışında kullanılmamalıdır.

Örnəyin: “Gəldim ki sizi görəm” (doğrusu: “*Sizi görməyə gəldim*”), “Nâzir təkzib etdi ki hâdisədən xəbəri yoxdu” (doğrusu: *Baxan olaydan xəbəri olmadığını yalanladı*), ...

Ayrıca Azərbaycancada sıxılıqla “ke” ilgəcindən yararlanaraq yapılmış bir sıra kipləşmiş (qalıblaşmış) cümlələr işlədilir. Örnəyin “qeyd etmək lazımdır ki”, “xatırladaq ki”, ... Gərəksiz və anlamsız olan bu qalıblaşmış cümlələri kullanmanın, mətləbi uzatmaq və görksüzləşdirməkdən başqa idi bir yararı yoxdur:

Qeyd etmək lazımdır ki, Bunu da xatırladaq ki, Qeyd edək ki, Deməy olar ki,

Farsca “be” (bə) ilgəcini yayqın olaraq işlətmək: Azərbaycan Buduncunun görkül dilində Farscanın ağır etgisindən dolayı Farsca “be” (bə) ilgəci genişcə işlədilir:

cürbəcür (*türlü, çeşitli*), günbəgün (*gündən günə*), ilbəil (*ildən ilə*), növbənöv (*türlü, çeşitli*), tekbetek (*təkətək*)

Farsca “ta” ilgəcini işlətmək: Farscanın ağır etgisi altında çabalayan Azərbaycanda, arasına Farsca “ta” ilgəci işlədilir. Örnəyin "ta XX əsrin əvvəlinə qədər". Bu cümlənin Türkcəsi belə olmalıdır “*XX inci yüzilin başlanğıcına dək*”

Türkcə degileri yanlış yapılarda işlətmək: Azərbaycan Buduncunda bir sıra Türkcə degilər, yanlış anlam azı yapıda işlədilir. Örnəyin “*sayı*” yerinə yanlışlıqla saymaq eyləminin (fe’linin) əmr kipi olan “*say*”, “*bildiri*” yerinə yanlışlıqla eyləm adı olan “*bildiriş*”, “*azıq*” yerinə yanlışlıqla Farsca biçimi olan “*azuqə*”, “*çatışmazlıq*” yerinə yanlış yapılı olan “*çatışmamazlıq*”, “*anma*” yerinə ginələnməyən (təkrarlanmayan) durumları bildirən -im əki ilə yapılmış “*anım*” işlədilir.

Səs Uyumu Yasasını Pozmaq: Səs uyumu yasaı, Türkcənin ən təməl yapı daşlarından biridir. Bu yasa ilə dilimizə girən hər yabancı sözcük, Türkcələşib bizimkiləşir. Ancaq Azərbaycan Buduncunun yazımında və dilində özəlliklə bir sıra Ərəb və Fars kökənlı degilərin yazılış və söylənişində, dilimizin səs uyumu yasa və quralları heçə sayılır və gobudca pozulur. Səs uyumu yasaı süzərisindən geçməyən bu degilər, gerçəkdə dilimizi elik edir və Türkcəni o yabancı dillərin boyunduruğı altına soxur:

büllur (*bulur*), bürüz (*buruz*), çünki (*çünkü*), divar (*duvar*), dosye (*dosya*), hazırki (*hazırkı*), hökumət (*hökümət*), hücum (*hucum*), hüquq (*huquq*), güruh (*quruh*), lazımı (*lâzimi*), lüzum (*luzum*), mövcud (*movcud*), mövhumat (*movhumat*), mövzu (*movzu*), müasir (*muasir*), müayinə (*muayinə*), nöqsan (*noqsan*), nücum (*nucum*), nüfuz (*nufuz*), nüməyəndə (*numahəndə*), nümunə (*nüminə*), qürur (*qurur*), qüsür (*qusur*), rüsum (*rusum*), sübut (*subut*), sükut (*sukut*), şüür (*şuur*), ümum (*umum*), ünvan (*unvan*), üsul (*usul*), üsyan (*usyan*), xüsusi (*xususi*), xüsusiyyəət (*xususiyyəət*)

“Mi” soru ilgəcini işlətməmək: Azərbaycan Cumhuriyyətinin görkül dilində, Fars dilinin ağır etgisi sonucunda, soru ilgəci olan “mi” gənəlliklə işlədilmir, işlədildiyində də haqqında soru sorulan nəsnədən sonra deyil, ürkən cümlənin sonunda və yanlışca işlədilir:

1- “Mi”nin işlədilməmə örnəkləri: “Mi”, haqqında soru sorulan nəsnədən sonra gəlməlidir: “Sən də?” (doğrusu “*Sən də mi?*”), “Olacaq?” (doğrusu “*Olacaq mı?*”), “Hamını çağırıdınız?” (doğrusu “*Hamını çağırıdınız mı?, Hamını mı çağırıdınız?*”).

2- “Mi”ni yanlış işlətmə örnəkləri: “Bilərikmi?” (doğrusu “*bilərmiyik?*”). “Mi” eyləmlərdə məsdərin ilk çəkimidən sonra gəlməlidir (“bilər”dən sonra, “bilərik”dən sonra deyil).

~~~~~

“-sa” əkinin yanlış işlədilməsi: Azərbaycan Buduncunun (Cumhuriyyətinin) dilində “-sa” əki bir sıra hallarda (Ruscanın etgisi və Türkcə dilbilgisinə yetərincə tanış olmamaq sonucunda) yanlış istifadə edilir, “hansısa” kimi tərkiblər isə doğrudan Ruscadan alıntı-çeviridir:

“gedirəmsə” (doğrusu “*gedirsəm*”dir); “içmirsənsə” (doğrusu “*içmirsən*”dir. “İçmirsən” özü şərtidir və ikinci kəz “sa” qoşul (şərt) əkini alabilməz. Bu yanlış kip, Güney ağızlarında da yayqındır). “anlayırıqsa” (doğrusu “*anlayırısaq*”dır), “səhv etmərsə” (doğrusu “*səhv etmərsəm, yanılmırsam*”).

~~~~~

Çoxulu təkil yerinə işlətmək: Azərbaycan Buduncunun görkül dilində çox sayda Ərəb kökənli çoxul kəlimə, yanlış olaraq təkil (müfrəd) anlamında işlədilir və bu üzdən də ikinci kəz çoxullaşdırılır:

bəyanatlar (bəyanat), əcdadlar (əcdad), hüquqları (*haqları*), ləvazimatlar (*ləvazim*), luğatlar (*lüğətlər*), mənafeələr (*mənəfəətlər*), məlumatlar (*mə'lumat*), tədqiqatlar (*tədqiqələr*), tələbatlar (*tələblər*), təqdimatlar (təqdimat), təsiratlar (*tə'sirat*), təşkilatlar (*təşkilat*)

~~~~~

Yenicə törədilmiş uyqunsuz degi və tərkiblər: Azərbaycan Buduncu görkül dilində, çox sayda uyqunsuz, yanlış anlamda işlədilən, fəşahət və bəlaqət açılarından olduqca yoxsun, görklülük baxımından sorunlu olan degi vardır. Bunlar Azərbaycan Buduncunda törədilən yenidegilərin böyük bir bölümünü qapsayır:

Örnəyin “*qılavuz*” yerinə Farsca-Türkcə qarışımı “bələdçi”, “*çarpı*” yerinə gülünc görünən “vurulsun” (“*üç çarpı iki*” yerinə “üç vurulsun iki”), “*sözlük*” yerinə yanlışlıqla işlədilən “lüğət” (“lüğət” söz anlamındadır, sözlük deyil), “*əksi*” yerinə işlədilən “çix” (“*beş əksi iki*” yerinə “beş çix iki”), “*artı*” yerinə fəşahət və bəlaqətdən olduqca uzaq olan “üstəgəl” (“dörd artı beş” yerinə “dörd üstəgəl beş”) “*yüzdə*” yerinə “faiz”, “*yırçı*” və “*yırar*” yerinə “müqənni” və “xanəndə”, “*uydu*” yerinə “peyk”, “*aday*” yerinə Farscada adaqlı anlamında işlədilən “namzəd”, “*başkənd*” yerinə “paytaxt”, “*göstəri*” yerinə “nümayiş”, “*öyrənci*” yerinə Farscada mollaxana məktəblərində oxuyan anlamında olan

“tələbə”, “oxul” yerinə mollaxana anlamında olan “məktəb” bu kimi uyqunsuz olan degilərdən bir neçəsidir.

Aşırı uzun olan törətilər: Azərbaycanda daha yığcam və qıssa degilər yerinə, gənəldə əlverişsiz olan aşırı uzun degilər işlətməyə meyil vardır:

Örnəin “ək” yerinə daha uzun olan “şəkilçi”, “duraq” yerinə “dayanacaq”, “darqınc” yerinə “huzursuzluq”, “adıl” (zəmir) yerinə “əvəzlik”, “qızılay” yerinə “qırmızı aypara”, “tarım” yerinə “kənd təsərrüfatı”, “ayrım” yerinə “ayrı seçkilik”, “özgün” yerinə daha uzun olan “özünə məxsus”...

Yanlış yeni törəti (neolojizm) yapımı: Azərbaycan görköl dilində bir sıra yanlış degi törədilmişdir:

“Uluslararası” anlamında və “Beynəlxalq” biçimində bir degi törədilmişdir. Bu törətinin doğrusu “Beynəlxalqlar” (Beynəlmiləl kimi) olmalı idi.

“Mümkünsüz” biçimində və “olanaqsız” anlamında bir degi törədilibidir. Bu yapı yanlışdır və doğru degi “İmkansız” olmalı idi.

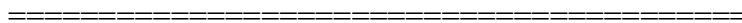
“Əsəbləşmək” biçimində və “sinirlənmək” anlamında bir degi törədilibidir. Bu yapı yanlışdır və doğru degi “əsəbiləşmək” olmalı idi.

beynəlxalq (*uluslararası, beynəlxalq*), əsəbləşmək (*sinirlənmək, əsəbiləşmək*), mümkünsüz (*olanaqsız, imkansız*)

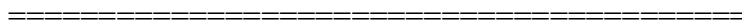

Qurumların “Adına” kəliməsi artırılaraq yapılan uyqunsuz adları: Azərbaycan Buduncunda qurumları ünlü bir şəxsiyyət adı ilə adlandıranda, “Adına” degisi ayrıca o qurumun adına artırılır. Bu uyqulama, gərəksiz olmaqla birlikdə, adın uzunlaşmasına nədən olur. Örnəyin “Nəsimi Dilçilik İnstitutu” yerinə “Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu” deyilir. Oysa “Nəsimi Dilçilik İnstitutu”ndan hamı qolyaca buranın Nəsim’in deyil, Nəsimi adına adlandırılmış bir qurum olduğunu başadüşür və “Adına”degisinin ayrıca artırılmasına gərək qalmır, “Atatürk Dil və Tarix Qurumu” adında olduğu kimi.

Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu (*Nəsimi Dilçilik İnstitutu*), M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası (*M. Maqomayev Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası*), Heydər Əliyev adına Bakı Beynəlxalq Aeroportu (*Heydər Əliyev Bakı Uluslararası Havaalanı*), M.Mirqasimov adına Respublika Klinik Xəstəxanası (*M. Mirqasimov Respublika Klinik Sayrivi*)

Sözdağarcığı Sorunları

Azərbaycanca dilində bir yandan Türkcənin quralları əsasında yenidəgilər (neolojizmlər) törətmə sürəci durdurulmuş, bir yandan da dilimizdə var olan çox sayda Türkcə degi, özbaşınalıqla bayrı damqası yiyərək yazılı və danışiq dillərindən dıřlanmıřdır. Beləcə bu iki yöntəmlə yoxsullařan dilimiz, yabancı Fars, Ərəb və Rus dilləri qabağında savunmasız bıraxılaraq onlardan gələn degilərin axınına (hucumuna) uğratılmıřdır. Bunun sonucunda isə bugün Azərbaycan Buduncunun yazılı və tuğralı dili - xalqın varsil və köklü dilinin tərsinə - bütün çınbilim, jurnalism, görksöz, bilim, uzluq, alanlarında tıxabasa və ölçüsüz bir biçimdə Farsca, Ərəbcə və Rusca sözcüklərlə doldudur. Bu dilin Güney'ə özgün Türkcə degilər, özəlliklə yenicə törədilmıř kəlimələr açasından, verəbiləcəyi, qazandırabiləcəyi bir řey yoxdur:

Farsca ilgəçləri qullanmaq: Azərbaycandada Türkcə yerinə, Farsca ilgəçlərin işlədilməsi, bu dilin dərindən soysuzlaşma və pozulmağa üz tutduğunun ən önəmli qanıtıdır. Bu dildə yaxlaşiq bütün ilgəçlər, Farsca kökənlidir. Bunların yerinə Türkcə var olanlar qullanılmadığı kimi, yenilərinin törədilməsinə də önəm verilməmiřdir.

bahəm (*birgə, birlikdə*), bundan əlavə (*artı, ək olaraq*), çünki (*uçra*), halbuki (*oysa*), həmçinin (*bir də, habelə*), hərgah (*qalı*), istiqamətdə (*doğrultuda*), munasibətilə (*dolayısıyla*), nəinki (*deyil*), xeyli (*çox*), yaxud (*azı*)

Türkcə degilərin yerinə gərəksizcə Rusca sözcüklər işlətmək: Azərbaycandada dilimizdə qarşılıqları olduğı halda, gərəksiz yerə çox sayda Rus-Avrupa qaynaqlı degilər işlədilir, bu isə dilimizi yoxsullařdırır:

aksiya (*eyləm*), aktual (*güncəl*), alpinist (*dağçı*), aparat (*ayqıt*), aptek (*əməçi*), astronomiya (*göybilimi*), avanqard (*öncü*), destruktiv (*yıxıcı*), diametr (*çap*), diaqnoz (*tanı*), direktor (*yönətmən*), diskont (*indirim*), diviziya (*tümən*), efekt (*etgi*), ekstremizm (*aşırılıq*), ekvivalent (*eşdəyər*), elastik (*əsnək*), etnologiya (*budunbilim*), fauna (*doğay, direy*), fonetika (*səsbilim*), form (*biçim*), harmoniya (*uyum*), histologiya (*toxubilim*), improvizasiya (*doğaç*), informasiya (*bilgi*), instinkt (*içgüdü*), investisiya (*yatırım*), jurnal (*dərgi*), komissiya (*qurum*), konservativ (*tutucu*), konstitusiya (*anayasa*), krilo (*çamırlıq*), krossvord (*bulmaca*), kurort (*qaplıca*), marşrut (*dolmuş*), material (*gərəç*), memuar (*anıt*), modern (*yenicil*), monopoliya (*təkəl*), narkotik (*uyuşdurucu*), nevrologiya (*sinirbilim*), okeanoqrafiya (*dənizbilim*), orbit (*yörüngə*), original (*özgün*), pansion (*yatılı*), paralel (*qoşut*), pařtet (*əzmə*), piroq (*börək*), planet (*gəzəgən*), plomb (*dolqu*), plüralizm (*çoxulçuluq*), poema (*qoşaq*), poeziya (*qoşuq*), prinsip (*ilkə*), problem (*sorun*), profilaktik (*önləyici*), prokuror (*savcı*), qalstuk (*boyunbağı*), qrammatika (*dilbilgisi*), radiasiya (*ışınım*), radius (*yarıçap*), reaksiya (*təpki*), respublika (*budunc*), reseziya (*ələşdiri*), seysmologiya (*tərpəm bilimi*), sinonim (*eşanlamlı*), sistem (*düzgə*), situasiya (*durum*), stajer (*yetiřmən*), struktur (*yapı*), terapiya (*toxtatı*), treninq (*eyitim*), velosiped (*yelatı*), vizual (*görsəl*), xroniki (*sürəgən*),

Gərəksiz yerə işlədilən Farsca və Ərəbcə sözcüklər: Azərbaycan Buduncunun görkül və yazılı dilində Türkcəmizdə - həm görkül bətiklərimizdə və həm budun dilində - var olan yüzlərcə, minlərcə deginin yerinə Farsca və Ərəbcə sözcükləri işlətmək gənəl bir qural və köklənmiş bir dəb-özənti halına gəlmişdir:

abidə (*anıt*), alim (*bilgin*), aşkar (*aydın*), avadanlıq (bayındırlıq), axırıncı (*sonuncu*), axırlarında (*sonlarında*), bərabər (*birgə, birlikdə*), bəyanat (*deməc*), cavab (*yanıt*), davamiyyət (*sürəklilik*), daxili (*iç*), digər (*başqa, ötəki*), düşmən (*yağı*), elm (*bilim*), əhatəli (*qapsamlı*), əhəmiyyət (*önəm*), əhəmiyyətli (*önəmli*), əleyh (*qarşı*), əmin (*arxayın*), ənənə (*gələnk*), ətraf (*çevrə*), əyani (açıqca), faiz (*yüzdə*), fikr (*düşüncə*), günah (*suç*), güzəran (*geçim*), hadisə (*olay*), həyat (*yaşam*), hiss (*duyu*), hissə (*pay, bölük*), hörmət (*sayğı*), inkaredilməz (*danılmaz*), inkişaf (*gəlişim*), istehsal (ürətim), istintaq (*soruşdurma*), istiqraz (borclanma), kaman (*yay*), kəmə (qayış), kənar (*qırağ*), kifayət (*yetər, yetərli*), matəm (*yas*), məhəbbət (sevi), məhz (*yalnız, işlə*), məhlul (çözəlti), məktəb (*oxul*), məna (*anlam*), mənbə (*qaynaq*), məqsəd (*amac, erək*), mərasim (*törən*), mərtəbə (*qat*), məsələ (*sorun*), məşhur (*ünlü, adlım*), mərtəbə (*qat*), mətbat (*basın*), mətləb (*qonu*), məxfi (*gizli*), mis (*paxır*), möhtəşəm (*görcəmli*), mövqə (*qonum*), müasir (*çağdaş*), müdrik (*bilgə*), müəllim (*öyrətmən*), münaqişə (*çəkişmə*), mübadilə (*deyiş-toqquş*), müdərri (*oxutman*), müddət (*sürə*), müəssisə (*qurum*), müharibə (*savaş*), mühasirə (*quşatma*), mühit (*çevrə*), müqabilində (*qarşılığında*), müraciət (*başvuru*), müşahidəçi (*gözlənci*), mütəfəkkir (*düşünür*), mütərəqqi (*ilərici*), mütəxəssis (*uzman*), mütləq (salt), müvafiq (*uyğun*), müvəffəqiyyət (*başarı*), müvəqqəti (*geçici*), nailiyyət (qazanım), namizəd (*aday*), nazirlik (*baxanlıq*), nəhəng (*qocaman*), nəsihət (*öyüd*), nəticə (*sonuc*), nizə (*süngü*), nümayiş (*göstəri*), padşah (*xaqan*), paytaxt (*başkənd*), proses (*sürəc*), pul (*aqça*), qanunsuz (*yasadışı*), qədər (*dək, dənli*), qələbə (*utqu*), qiymətli (*dəyərli*), qüvvə (*güc*), sabiq (*geçmiş*), sahə (*alan*), saziş (*anlaşma*), səhhət (sağlıq), səhim (pay), səhiyyə (*sağlıq*), səhv (*yanılıq*), sənəd (*bəlgə*), səy (*çaba*), səyyah (*gəzgin*), sitayiş (*övgü*), sual (*soru*), sülh (*barış*), şərik (*ortaq*), şərq (*doğu*), şərt (*qoşul*), təbiət (*doğa*), tədqiqat (*incələmə*), təfərrüat (*ayrıntı*), təhlükəsizlik (*güvənlik*), təkamül (*evrim*), tələbə (*öyrənci*), tərcümə (*çeviri*), təsir (*etki*), təşəbbüs (*girişim*), təxminən (*yaxlaşığı*), təyyarə (uçaq), töhfə (*sovqat*), üzv (*üyə*), vəziyyət (*durum*), xarici (*dış*), xatirə (*anı*), xərçəng (*yengeç*), xəstə (sayrı), xəta (*yanlış*), xizək (*qayaq*), xoşbəxt (*mutlu*), xudbin (*məncil*), yaddaş (*bəllək*), zəfər (utqu), zəlzələ (*tərpəm*), zəruri (*gərəkli*)

Türkcəsi var olan eyləmlilər (məsdər) yerinə Farsca eyləmlilər: Türkcə özəlliklə sayıları yüzminləri aşmış eyləmləri ilə ünlü bir dildir. Ancaq Azərbaycanda, dilimizdə var olan Türkcə eyləmlilər dışlanaraq, onların yerinə Fars və Ərəb sözcüklərdən olmuş birləşik məsdərlər işlədilir:

- **Gərəksiz olan biləşik eyləmlər (mürəkkəb fe'llər):** Azərbaycanda, Türkcədə var olan çoxu yalın (sadə) eyləmlilər yerinə, Farsca və Ərəbcə sözcüklərdən oluşmuş bir sıra biləşik qarma fe'llər işlədilir. Bunların çoxu doğrudan Fars dilindən alıntı-çeviridir:

bərpa etmək (dikəltmək), bəxş etmək (*bağışlamaq*), daxil olmaq (*girmək*), əhatə etmək (*qapsamaq*), əks olunmaq (*yansımaq*), əksini tapmaq (*yanqılanmaq*), fəaliyyət göstərmək (*çalışmaq*), fəxr etmək (*qıvanmaq*), hesab etmək (*saymaq*), həll etmək (*çözmək*), həsr etmək (*adamaq*), həyata keçirmək (*gerçəkləşdirmək*), ilhamlanmaq (*əsinlənmək*), imtina etmək (*boyun qaçırmaq*), istehsal etmək (*ürətmək*), iştirak etmək (*qatılmaq*), ithaf etmək (*armağan etmək*), izah etmək (*açıqlamaq*), mühacirət etmək (*köçmək*), müəyyən etmək (*bəirlənmək*), nəşr etmək (*yayınlamaq*), sübut etmək (*qanutlamaq*), təsis etmək (*qurmaq*), tədqiq etmək (*incələmək*), təngnəfəs olmaq (*bunalmaq*), təqdim etmək (*sunmaq*), təşkil etmək (*oluşdurmaq*), tətbiq etmək (*uyqulamaq*), vaqə olmaq (*bulunmaq*), xəbərdarlıq etmək (*uyarmaq*), zənn etmək (*sanmaq*),

- **Türkcə əkli Farsca Ərəbcə fe'llər:** Bir sıra durumlarda var olan Türkcə eyləmliləri işlətmək yerinə, Ərəbcə və Farsca köklərə Türkcə əklər artırılaraq gərəksiz yeni məsdərlər törədilmişdir:

aşkarlanmaq (*aydınlanmaq*), bəhrələnmək (*yararlanmaq*), əlaqələndirmək (*ilgiləndirmək*), əzizləmək (*ağırlamaq*), fikirləşmək (*düşünmək*), formalaşmaq (*biçimlənmək*), kifayətlənmək (*yetinmək*), mənzillənmək (*qonuşlanmaq*), məskunlaşmaq (*yerləşmək*), müqəddəsləşmək (*qutsallaşmaq*), nəticələnmək (*sonuclanmaq*), qidalanmaq (*bəslənmək*), qiymətləndirmək (*dəyərləndirmək*), rastlaşmaq (*qarşılaşmaq*), reallaşmaq (*gerçəkləşmək*), sadalamaq (*səsləndirmək*), təqsirlənmək (*suçlanmaq*), xahiş etmək (*ötünmək*), xatırlamaq (*anmaq*),

~~~~~

Yerləşmiş Farsca sözlər: Azərbaycanda Türkcə olaraq görülən bir sıra yerləşmiş Farsca sözlər vardır. Farsca kökənli olan “Çirkin”, “Dəstək- Dəstəkləmək” və “Zəngin” kəlimələri bunlardan bir neçəsidir. Bunların yerinə Türkcə olan sırasıyla “Görksüz” (Görklü = gözəl), “Umuqlamaq” (Umuq = dəstək) və “Varsıl” (Yoxsul kimi) sözcükləri işlədilə bilər.

Çirkin (*görksüz*), dəstəkləmək (*umuqlamaq*), zəngin (*varsıl*)

~~~~~

Türkcə əkli Farsca-Ərəbcə qarma törəti sözlər: Azərbaycanda daha qıssa və daha görklü olan doğma Türkcə degiləri işlətmək yerinə, Türkcə əklərin yardımı ilə Farsca və Ərəbcə köklərdən yeni sözcük yapımı və işlədilməsinə üstünlük verilir.

1- “-lik” əki ilə:

həmrəylik (*dayanışma*), müxtəliflik (*çeşitlilik*), mövcudluq (*varlıq*), rəhbərlik (*başxanlıq*), səfirlik (*elçilik*),

2- “-çi” əki ilə:

bələdçi (*qılavuz*), mühafizəçi (*qoruma*), müşahidəçi (*gözləməçi*), numayişçi (*göstərici*), təqaüdçü (*əməkli*), tərcüməçi (*çevirmən*)

3- “-li” əki ilə:

mübahisəli (*tartışmalı*), təsirli (*etgili*)

Farsca kəlimə-əkləri qullanmaq: Azərbaycan Buduncunda “*yenidegilər*” (neolojizmlər) törədərkən, baş vurulan yontəmlərin biri də, Türkcə ək və degilər yerinə çox geniş ölçüdə hətta ölçüsüz bir biçimdə Farsca sözcük və əklərdən yararlanmaqdır. Bu işə bütünüylə dilimizin gəlişim, sağlamlıq və bütünlüyünə tərs olan bir tutumdur.

Farsca önəklər:

“**Na-**“ və “**Bi-**“ önəkləri: Bu Farsca önəklərinin Türkcədəki qarşılığı “-siz” sonəkidir. Ancaq bir çox durumda bu sonəklə yeni degi yapmağa gərək yoxdur, uçra Türkcəmizdə ilgili sözü qarşılıyacaq özgün kök degilər vardır:

biabır (*abırsız*), bitərəf (*çəkimsər*), nadinc (*darqınc*), nahaq (*haqsız*), naməlum (*bəlırsız*), narahat (*rahatsız*), natəmiz (*kifir, pis, kirli*)

“Həm-“:

həmfikir (*dayanışiq*), həmkar (*əməkdaş*), həmkəndli (*kənddəş*), həmrəylik (*dayanışma*),

Başqa Farsca önəklər: Azərbaycan Cumhuriyəti dilində, degi yapımında “bəd-“, “kəm-“, “sər-“, “xoş-“ kimi başqa bir sıra Farsca önəklər də işlədilir:

bədxassəli, kəməşirin, sərlövnhə, sərnişin, xoşagəlməz (*dadsız*), xoşbəxt (*mutlu, qutlu*)

Farsca sonəklər:

“-i” əki: Bunların çoxu doğrudan Fars dilindən alıntıdır:

bənövşəyi (*ipgil*), çəhrayı (*al*), dünyəvi (*bundalı*), gəncəvi (*Gəncəli*), ilxani (*İlxanlı*), qəhvəyi (*qonur*), qəznəvi (*Qəznəli*), səciyyəvi (*özyapı*), səcuqi (*Səlcuqlu*), şaquli (*dikey*), üfüqi (*yatay*)

“-xana” (*xânə*): Farsca olan bu sözcüyün çoxlu tərkiblərdəki Türkcə qarşılığı “-evi”dir.

heyvanxana (*ilxevi*), ibadət xana (*tapınaq*), kitabxana (*pitikevi*), mehmanxana (*qonuqevi*), mərixana (*sayrievi*), meyxana (*çaxirevi*), quşxana (*quşevi*, *quşluq*), rəsədxana (*gözləmevi*), yeməxana (*yeməkevi*, *yegievi*)

“-şünas” (şenas): Farsca olan bu sözcüyün çoxlu tərkiblərdə Türkcə qarşılığı “-çi” və ya “-bilimci”dir.

dilşünas (*dilçi*, *dilbilimçi*), nəbatatşünas (*bitkibilimçi*), sənətşünas (*uzluqçu*, *uzluqbilimçi*), şərqşünas (*doğubilməçi*), təbiətşünas (*doğabilimçi*),

“-kar”: Farsca kar əkindən yararlanaraq törədilmiş bu degilərin bir bölümü, doğrudan Farscadan alınmış, öteki bölümü isə Azərbaycanca özəldir və Farscanın özündə bilə işlədilmir:

cinayətkar (*câni*), fədakarlıq (*özveri*), günahkar (*suçlu*), həvəskar (*özəngən*), inadkar (*danqaz*), peşəkar (*uzman*), sənətkar (*uzlu*), təcavüzkar (*saldırqan*), təşbbüskar (*girişimci*), təvazökar (*alçaqkönullü*), xəyanətkar (*satqın*), xilaskar (*qurtarıcı*),

“-dar”: Bu Farsca əkin Türkcədəki qarşılığı “-li”dir.

cazibədar (çəkici), əlamətdar (bəlirgin bəlli), əlaqədar (*ilgili*), əməkdar (əməkçi), məhsuldar (*verimli*), minnətdar (*könülborclu*), səhimdar (), xəbərdarlıq (*uyarı*),

“-vari” (vâri): Bu Farsca əkin Türkcədəki qarşılığı “-imsi”, “-si”, “-imtil”dir.

Buynuzvari (*boynuzumsu*), qalxanvari (*qalxansı*), silsiləvari (ardısqıq), yüngülvari (*yüngül*), üzükvari (*üzükümsü*),

“-keş”:

tərəfkeş (*yanlı*), zəhmətkeş (*əməkçi*), qayğıkeş (*qayqılı*), təəssübkeş (),

Başqa Farsca sonəklər: Azərbaycanca yuxarıda sıralananlardan başqa, yeni sözcük yapımında “-xor”, “-deh”, “-gah”, “-pəz”, “-namə”, “-pərvər”, “-pərəst”, “-gər”, “-güzar”, “-bəxş”, “-amiz”, “-avər” kimi çox sayda Farsca söz, ək olaraq - Türkcə qarşılıqları var ikən - qullanılır:

aşpaz (*aşçı*), atəşpərəstlik (*odatapan*), cadugərlik (*büyücü*), cavabdeh (*sorumlu*), cəngavər (alp), düzəngah (*ova*), əsraramiz (gizəmlı), işgüzar, kargər (*işçi*), müftəxor (*bələşçi*), müraciətnamə (*diləkçə*), nəyşəxor (*bağımlı*), qənaətbəxş (*inandırıcı*), qonaqpərvər (*qonaqsevər*), tərəqqipərvər (*ilərici*), xaçpərəst (*xaçlı*)

Türkcə “-cıq” yerinə Farsca “-ça”nı işlətmək: Azərbaycan görköl dilində Farsca “-ça” əkindən geniş ölçüdə yararlanılmışdır. (“-ça” əkinin Türkcə olduğu önə sürülmüşsə də, çoxunluq onun Farsca kökənli olduğuna inanır.) Oysa bu əkin yerinə qolayca “-cıq” əki qullanıla bilər

kitabça (*kitabcıq*)

~~~~~

Farsca-Ərəbcə-Türkcə hibridlər: Bir sıra durumlarda Türkcəmizdə özgün və görklü qarşılıqları bulunmasının tabası, gərəksiz yerə Azərbaycancada Farsca-Ərəbcə-Türkcə qarışımı degilər törədilmişdir. Örnəyin “*dayanışma*” anlamında olan “həmrəylik” (Farsca “həm”, Ərəbcə “rəy”, Türkcə “-lik”), “*çoxyönlü*” anlamında olan “hərtərəfli” (Farsca “hər”, Ərəbcə “tərəf”, Türkcə “-li”), “*yurdsevər*” anlamında “vətənpərvərlik” (Ərəbcə “vətən”, Farsca “pərvər”, Türkcə “-lik”), “*ötə yandan*” anlamında olan “digər tərəfdən” (Farsca “digər”, Ərəbcə “tərəf”, Türkcə “-dən”) bu yontəmlə törədilmişdir.

Digərtərəfdən (*ötə yandan*), həmrəylik (*dayanışma*), hərtərəfli (*çoxyönlü*), radioqəbuledici (*alıcı*), vətənpərvərlik (*yurdsevərlik*), özünəməxsus (*özgün*)

~~~~~

Təməl sözcüklər üçün işlədilən Farsca-Rusca degilər: Azərbaycan görkül və tuğralı dilində, təməl sözcüklər Farsca və Rusca eliyi altındadır. Örnəyin Azərbaycanca adlandırılan qarma dildə, Türkcəsi var olan ılxı (heyvan) adlarından (“*aslan*” yerinə “şer”, “*qaflan*” yerinə “pələng”, “*bars*” yerinə “bəbir”, “*doğan*” yerinə “şahin”), boyalardan (“*qonur*” yerinə “qəhvəyi”, “*ıpgil*” yerinə “bənövşəyi”, “*al*” yerinə “çəhrayı”), günlük yaşamda ən çox işlədilən kəlimələrə dək (“*evet*” yerinə Farsca “bəli”, “*Tanrı qorusun*” yerinə “xudahafiz”), hamısı Farsca, Farsca-Ərəbcə azı Ruscadır.

~~~~~

Yeddicə (həftə) günləri, ay və sanır (burc) adları: Bölgə və budunumuz arasında çeşitli və köklü Türk yimləri vardır. Ancaq bağılsız Azərbaycan Buduncunda işlədilən tuğralı yim (təqvim), bunlarla ilgili olmayıb, qoloniyal və Rus-Xıristıyan kəltürünə ayid bir yimdir. Quzey Azərbaycanda Rus-Xıristıyan yimini işlətmək və Türk yimlərini qullanmamaq; yenicillik, yüksəklik, evrənsəllik və Pantürkismlə savaşımlar olaraq sanılır. Azərbaycan Buduncu yimində bütün ayların adları Rusca və yeddicə ilə başqa bir sıra önəmli günlərin adları da Farsca, azı Farsca-Ərəbcədir. Bu yim hər çeşit ulusal kimlik, Türklük izi və Azərbaycanlılıq bəltirisdən yoxsundur. Azərbaycan Buduncu bu açıdan Güney və İran Türklüyü üçün ülgü və örnək olabilməz və orada işlək olan qoloniyal Rus-Xıristıyan yimi İranda xalqa təhmil edilən qoloniyal Fars-Zərdüşti yimi kimi, Türk budunu və Güney Azərbaycan’ın yimi olmayıb və olmayacaqdır.

Aşağıda Türkcə yeddicə günləri, ay, burc və oniki ılxılı Türk yimi ilə Azərbaycan Buduncunda işlədilən bunların Farsca-Ərəbcə-Rusca qarma qarşılıqları verilmişdir:

Yeddicə günləri:

Başgün (bazaar ertəsi), *Tozgün* (çərşənbə axşamı), *Odgün* (çərşənbə), *Ortagün* (cümə axşamı), *Yeygün* (cümə), *Elgün* (şənbə), *Aragün* (bazar)

Ay adları:

Ocaq (yanvar), *Boz* (fevral), *Yelin* (mart), *Qıraçan* (aprel), *Köç* (may), *Çiçək* (iyun), *Oraq* (iyul), *Biçin* (avqust), *Sıxman* (sentyabr), *Əkim* (oktyabr), *Ulusoyuq* (noyabr), *Aralıq* (dekabr)

Dönəncə adları:

Yay (Bahar, İlbahar), *Yaz*, *Güz* (Payız, Sonbahar), *Qış*

Burc adları (ayırac içindəkilər Ərəbcə, Farsca və Latınca qarşılıqlardır):

Qoç (aries, حمل, بره), *Boğa* (taurus, ثور, گاو), *İkizlər* (gemini, دوپیکر, جوزا), *Yengeç* (cancer, سرطان, خرچنگ), *Aslan* (leo, اسد, شیر), *Başaq* (virgio, سنبله, خوشه), *Ülgü* (libra, میزان), *Çayan* (scorpio, عقرب, کژدم), *Oxçu* (saggitarius, قوس, کمان), *Oğlaq* (capricorn, جدی, بزغاله), *Qova* (aquarius, دول, دلو), *Balıq* (pisces, ماهی, حوت)

Oniki ılxılı Türk yimi (ayırac içindəkilər Farsca və İngilizcə qarşılıqlardır):

Sıçan (rat, موش), *Sığır* (ox, گاونر), *Bars* (yozpləng tiger), *Dovşan* (xərgoš rabbit), *Kəltə* (marمولك dragon), *İlan* (snake, مار), *Yunt* (horse, اسب), *Qoyun* (ram, گوسفند), *Piçin* (monkey, میمون), *Toyuq* (merğ خانگی rooster), *İt* (dog, سگ), *Donuz* (pig, خوک)

Bayramların adları: Azərbaycan Buduncunda bayram adlarının bir çoxu Farsca azı Ərəbcədir. Bu sorun Güneydə də yaşanmaqdadır. Oysa bayramların adları kəsinliklə Türkcə və Türkcə dilbilgisi qurallarına uyğun olmalıdır. Bayram adlarının Türkcəsi var olmasa bilə, Türkcə qarşılıqlarının törədilməsinə çaba göstərilməlidir:

Ərgənəqon Bayramı (Novruz Bayramı), *Adağ Bayramı* (Qurban Bayramı), *Odgünü Sürü* (Çərşənbəsuri), *Orucluq Bayramı* (Fitr Bayramı), *Gəzi Günü* (Sizdəhbədər), *Qırxcə* (Çillə), *Dayanışma Günü* (Həmrəylik Günü).....

Milli olmayan soyadları düzgəsi (sistemi): Gənəlliklə hər bir ulusun soyadları düzgəsinin kökü, o ulusun dili, budun bilimi, ötäyi, söyləncələri (mifləri) və əkincində olub; pisiqoloji, ruhiyyat və ona hâkim olan siyasi və dəyərlər düzgəsinə yansıtmaqdadır. Türk budunun soyadlar düzgəsi də, bu xalqın öz dil və əkincinə sayqı, sevgi və vurğunluğunun ürünü və qalıtıdır. Bu düzgə Türk dilinin çox geniş olan olanaqlarından yararlanaraq, uzun bir ötäkdə yaranmış və Türk budunun yaşadığı bölgə, gələnək, inanc və ulusal dəblərinə uyğunluq və uyum içində dəyişim və gəlişimə uğramışdır. Ancaq bu varsıl soyadları düzgəsi, Quzey Azərbaycanda geçən son iki yüzildə doğal olmayan yapay nədənlərdən dolayı, tərkcə öz Türk ulusal özəlliyini itirmişdir. Azərbaycan Buduncunda soyadları düzgəsinin Türk özəlliyini itirmə sürəci o dənli genişdir ki dıřarıdan baxan yansız bir gözləmcı və araşdırmacının, burada yaşayan xalqın soyadlarına baxaraq, onun ulusal və Türk kimliyini anlaması mümükün deyildir.

Azərbaycan Buduncunda soyadları düzgəsi kəsinliklə milli özəlliklər və də görklülükdən (estetizmdən) yoxsundur. Bu düzgədə soyadları, gənəldə kök kəliməyə Ruscadan alınmış –ov, -ev azı Farscadan alınmış -zadə artırılaraq əldə edilir. Örnəyin Əliyev, Mərdanov, Əlizadə. İşlədilən kökadların mütləq çoxunluğu da Türkcə yox, bəlkə Ərəbcə, Farsca (hətta Paniranismi çağırışdıran bir sıra adlar örnəyin Daryuş, Pərviz, Zərdüş, Səyavuş...) və son zamanlarda Ruscadır. Türk kimliyi açısından hər çeşit millilikdən yoxsun və dil ilə görklülük baxımlarından yoxsul olan bu ilkəl düzgə, kəsinliklə Güney Azərbaycandakı soyadları üçün örnək və ülgü alınmamalıdır.

Sözlük

Abece: Əlifba
Ad tamlaması: İzâfi tərkiib
Alan: Sâhə
Arasıra: Bə'zən
Aşal: Rütbə
Axın: Hucum
Ayrırac: Parantez
Ayrıq: Fərqli
Azı: Ya da, vəya, yâxud
Bağılsız: Müstəqil
Bağılsızlıq: İstiqlal
Bayrı: Arxayik
Belin: Təhlükə
Bətik: Mətin
Biçik: Hərf
Biçim: Şəkil, form
Bilə: Hətta
Biləşik: Mürəkkəb
Budunbilim: Folqlor
Budunc: Cumhuriyət, Respubliqa
Bügüş: Fəlsəfə
Bundalı: Sekular
Çağdaş: Muâsir
Çınbilimi: Huquq
Çoxul: Cəm
Çoxunluq: Əksəriyyət
Degi: Kəlimə
Denətim: Kontrol
Denəyim: Təcrübə
Dənli: Qədər
Dilbilgisi: Qıramer, qıramatika
Dirgili: Canlı
Dönəncə: Mevsim
Dura: Nüqtə
Düyüm: Üqdə
Düzgə: Sistem
Əkinc: Kültür
Eldəm: Lâyik
Elik etmək: İstila etmək

Elik: İstila
Ərklət: Dövlət
Eyləm: Fe'l, aksiya
Eyləmlik: Məsdər
Gəniz: Nazal, burundan
Gərəksinim: Ehtiyac
Ginələmək: Təkrar etmək
Görklülük: Estetizm
Görksöz: Ədəbiyyat
Görksüz: Çirkin
Görköl: Ədəbi
Gücəm: Zülüm
İdi: Heç
İlkəl: İbtidâyi, bədəvi
İlxı: Heyvan
İm: İşâret
İrim: Diqqət
İrimləşdirmək: Dəqiqləşdirmək
İtəkləmək: Təhmil etmək
İtəm: Zərər
İzlənc: Pıroqram
Kəsinliklə: Mütləqən
Kəsmə: Apastrof
Kip: Qalıb
Kökləşik: Qılasik
Ölçüt: Me'yar
Örnəyin: Misal üçün
Ötək: Târix
Oynam: Rol
Oysa: Halbuki
Özgü: Xas, məxsus
Özgün: Əsil
Qalı: Miras
Qanıt: Subut
Qarma: Hibrid
Qarmaşa: Qompleks
Qolay: Âsân
Quraşdırım: Teqnoloji
Salıq: Xəbər
Sanır: Burc
Sayrılıq: Xəstəlik
Səsbilimi: Fonetik
Sömürgəçilik: Qoloniyalizm, iste'mar
Söyləncə: Mif, usturə
Soysop: Sülâlə
Tabası: Rəğmən
Tablamaq: Qəbul etmək
Tasarı: Tərh, Pılan
Taxma ad: Ləqəb
Tayın: Eyni
Tayınca: Eynən

Təkil: Müfrəd
Təməl: Əsas
Tərkcə: Sür'ətli
Tikəl: Qismi
Topar: Dəstə, Qurup
Tuğralı: Rəsmi
Uc qaroba: Diyaspora
Uçra: Çünkü
Ülgü: Örnək, model
Ürkən: Həmişə, hər zaman
Uyqarlıq: Mədəniyyət
Uyqunluq
Uyum: Harmoni
Üzərində: Haqqında
Uzluq: Sənət
Varsıl: Zəngin
Vurqun: Heyran
Xaqan: Şah
Yalın: Sâdə
Yapmaca: Sün'i
Yarar: Fayda
Yazım: Ortoqrafi
Yeddicə: Həftə
Yekə: Süper, meqa, hayper
Yenicil: Modern
Yenidegi: Neolojizm
Yerində: Haqlı
Yetirim: Təbliğ, Pıropaqanda
Yim: Təqvim
Yiyə: Sâhib
Yönətgi: Siyasət
Yoxsul: Fəqir
Yoxsun: Məhrum